

Lekker belangrijk

**Leefstijl en gezondheidsbevordering
van jongeren**

Nicolien van Halem (red.)

Eerste druk

Noordhoff Uitgevers

Lekker belangrijk

Leefstijl en gezondheids-
bevordering van jongeren

Maike Goenee

Elly van Haaren

Nicolien van Halem (redactie)

Ineke Mouthaan

Anneke Perdaems

Renate Spruijt

Nelleke Stegeman

Ingrid Stevens

Ontwerp omslag: Rocket Industries, Groningen

Omslagillustratie: Getty Images

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan:
Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB
Groningen, e-mail: info@noordhoff.nl

Met betrekking tot sommige teksten en/of illustratiemateriaal is het de uitgever, ondanks zorgvuldige inspanningen daartoe, niet gelukt eventuele rechthebbende(n) te achterhalen. Mocht u van mening zijn (auteurs)rechten te kunnen doen gelden op teksten en/of illustratiemateriaal in deze uitgave dan verzoeken wij u contact op te nemen met de uitgever.

Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die desondanks onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie en uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen gegevens houden zij zich aanbevolen.

1 / 16

© 2013 Noordhoff Uitgevers bv Groningen/Houten, The Netherlands.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN (ebook) 978 90 01 85217 7

ISBN 978 90 01 82056 5

NUR 854; 752

Woord vooraf

Professionals in het onderwijs, het welzijnswerk en de jeugdgezondheidszorg komen dagelijks op een natuurlijke manier in contact met jongeren. Dat biedt uitgelezen kansen om met jongeren in gesprek te gaan over gezondheid en welzijn.

Voor ouderen is *healthy aging* (gezond ouder worden) inmiddels een vanzelfsprekend thema. Bij jongeren gaat het meer om gezond zijn en blijven. Jongeren zijn zich vaak nauwelijks bewust van gezondheidsrisico's, simpel omdat hun fysieke veerkracht nog groot is. Toch is gezond blijven voor jongeren steeds belangrijker, want we weten dat jong geleerd, oud gedaan is. Dit principe helpt fantastisch bij leefstijlthema's. Niet beginnen met roken betekent immers dat het ook niet afgeleerd hoeft te worden.

Het boek start met een algemene inleiding. De volgende vragen staan daarbij centraal: Wat is gezondheid en wat is ziekte? Hoe werkt de preventieve gezondheidszorg in Nederland? En wat is gezondheidsbevordering? Voor de beantwoording van de laatste vraag zullen we niet alleen te rade gaan bij een aantal theorieën en modellen, maar ook kijken wat gezondheidsbevordering in de praktijk betekent.

Een belangrijke plaats is ingeruimd voor communicatie met jongeren. In een notendop worden de meest succesvolle manieren om met jongeren te communiceren op een rijtje gezet. Dit resulteert in een soort menukaart met mogelijkheden om met jongeren in gesprek te komen over leefstijlthema's. Belangrijke leefstijlthema's zijn voeding, seksualiteit en relaties, en middelengebruik. Ook omgaan met geld is een thema waarbij jongeren vaak een steuntje in de rug kunnen gebruiken.

In elk hoofdstuk beschrijven we de actuele stand van zaken: Hoe vergaat het de jongeren precies? Wat zijn vooroordelen? ('De jeugd van tegenwoordig!') En wat zijn feiten? Bovendien schetsen we een beeld van de gezondheidsrisico's, de preventiemogelijkheden en de materialen en methoden die daarbij passen. Elk hoofdstuk sluit af met een casus of een actueel voorbeeld uit de praktijk.

De auteurs wensen alle gebruikers veel plezier met dit boek én met de gesprekken met jongeren over leefstijlthema's.

Nicolien van Halem, eindredacteur

Inhoud

1 Gezondheid en gezondheidsbevordering 11

- 1.1 Visies op gezondheid, welzijn en ziekte 12
- 1.2 Het ontstaan van erfelijke, aangeboren en besmettelijke ziekten 16
- 1.3 Oorzaken en gevolgen van ziekten 20
- 1.4 Leefstijlproblemen 26
- 1.5 Epidemiologische gegevens en preventie 32
- 1.6 Wettelijke voorschriften 37
- 1.7 Actueel politiek beleid ten aanzien van gezondheidsbevordering en ziektepreventie 39
- 1.8 In de praktijk 43
  - Samenvatting 44
  - Vragen en opdrachten 45
  - Meer weten? 46

2 Gezond en ongezond gedrag 51

- 2.1 Gezond en ongezond gedrag 52
- 2.2 Determinanten van gedrag 55
- 2.3 Gedragsverklarende modellen 63
- 2.4 Gedragsveranderingsmodellen – fasemodellen 67
- 2.5 Preventie 69
- 2.6 Voorlichtingsmethodieken 72
- 2.7 Evaluatie van innovaties en methoden voor implementatie 78
- 2.8 Samenwerken met professionals 84
  - Samenvatting 87
  - Vragen en opdrachten 88
  - Meer weten? 90

3 Communiseren met jongeren 93

- 3.1 Jongeren anno nu – ouders anno nu 94
- 3.2 Normaal pubergedrag, probleem of stoornis? 94
- 3.3 Sociale beïnvloedingsprocessen 101
- 3.4 Communicatie algemeen 107
- 3.5 Problemen en conflicten 115
- 3.6 Inspirerende gesprekstechnieken 119
- 3.7 Patronen en valkuilen 125
  - Samenvatting 131
  - Vragen en opdrachten 132
  - Meer weten? 134

4 Voeding en bewegen 137

- 4.1 Het gedrag van jongeren in kaart gebracht 138
- 4.2 Gezonde voeding en gezond bewegen 146
- 4.3 Motieven van jongeren om gezond te eten en te bewegen 156
- 4.4 Niet te dik en niet te dun 160
- 4.5 Sport en voeding 170
- 4.6 Voorlichtingsmaterialen en werkvormen voor voeding en bewegen 174
- 4.7 Voorbeeld in de praktijk: de gezonde schoolkantine 178
  - Samenvatting 180
  - Vragen en opdrachten 181
  - Meer weten? 183
  - Bijlage 1 Aanbevolen hoeveelheden voor jongeren en jongvolwassenen 185
  - Bijlage 2 Signalenkaart eetstoornissen 187

5 Jongeren en seksualiteit 191

- 5.1 Seksualiteit, seksuele gezondheid en seksuele rechten 192
- 5.2 Het verloop van de seksuele ontwikkeling 193
- 5.3 Seksuele gezondheid van jongeren 199
- 5.4 Gevolgen van seksueel ongezond gedrag 206
- 5.5 Seksuele opvoeding en educatie 207
- 5.6 Signaleren, verwijzen en melden 214
- 5.7 Voorlichtingsprogramma's, methodieken en materialen 217
- 5.8 In de praktijk 220
  - Samenvatting 222
  - Vragen en opdrachten 223
  - Meer weten? 224

6 Voorkomen van (problematisch) middelengebruik 229

- 6.1 Gebruik van middelen onder jongeren anno nu 230
- 6.2 Werking en effecten van roken, alcohol en drugs 237
- 6.3 Verslaving of afhankelijkheid? 243
- 6.4 Signaleren van problemen 246
- 6.5 Preventie van middelengebruik 249
- 6.6 Mogelijkheden voor behandeling van (problematisch) middelengebruik 258

- 6.7 In de praktijk 259
  - Samenvatting 261
  - Vragen en opdrachten 262
  - Meer weten? 263

7 Jongeren en geld 267

- 7.1 De financiële situatie van jongeren anno nu 268
- 7.2 Puberbrein en geldtypen 272
- 7.3 Financiële zelfredzaamheid 276
- 7.4 Gedragseconomie 278
- 7.5 Invloed op jongeren 281
- 7.6 Financiële opvoeding en educatie 284
- 7.7 Eigen schuld! En hoe nu verder? 290
- 7.8 In de praktijk 295
  - Samenvatting 296
  - Vragen en opdrachten 297
  - Meer weten? 298

Illustratieverantwoording 300

Over de auteurs 301

Register 303

1 Gezondheid en gezondheidsbevordering

Elly van Haaren

- Welke visies op gezondheid zijn er?
- Hoe ontstaan erfelijke ziekten?
- Hoe worden besmettelijke ziekten overgebracht?
- Welke gevolgen van ziekten zijn er voor het individu?
- Welke invloed hebben ziekten op de volksgezondheid?
- Wat zijn de gevolgen van roken, alcohol, middelengebruik en overgewicht?
- Welke vormen van preventie zijn er?
- Wat is het wettelijk kader voor preventie?
- Hoe komt het landelijke en lokale preventiebeleid tot stand?

Definitie gezondheid 12

Visies op gezondheid 12

Erfelijke ziekten 16

Aangeboren aandoeningen 18

Besmettelijke ziekten 18

Draagkracht en draaglast 25

Roken 27

Drugs 28

Alcoholgebruik 29

Overgewicht 30

Lawaaidoofheid 31

Primaire preventie 34

Secundaire preventie 34

Tertiaire preventie 34

Universele preventie 34

Selectieve preventie 34

Geïndiceerde preventie 34

Zorggerelateerde preventie 34

Wetten 37

Landelijk preventiebeleid 40

Lokaal preventiebeleid 42

‘Met preventie is in de afgelopen 150 jaar enorme gezondheidswinst geboekt. Dankzij allerlei maatregelen zijn veel ziekten spectaculair teruggedrongen, waardoor ook de sterftcijfers zijn gedaald en de levensverwachting met vele jaren is toegenomen.’

— Prof. dr. J. Mackenbach, Erasmus Universiteit

1.1 Visies op gezondheid, welzijn en ziekte

Wat is gezondheid? Daar is niet meteen een eenduidig antwoord op te geven. Het antwoord hangt af van de manier van kijken. Is gezondheid vooral de afwezigheid van lichamelijke ziekten? Of ben je gezond als alles psychisch in orde is? Of wanneer je sociaal goed functioneert? In deze paragraaf wordt duidelijk dat in de verschillende definities en visies de nadruk op steeds een ander aspect ligt. Dit heeft gevolgen voor hoe gezondheid wordt ervaren. In deze paragraaf krijg je de meest voorkomende definities van gezondheid en visies op gezondheid voorgeschoteld.

1.1.1 Definities

Van Dale definieert gezondheid als: ‘Het gezond-zijn’. Wikipedia schrijft: ‘Gezondheid is een toestand van algeheel welbevinden waarin er geen sprake is van lichamelijk letsel of ziekte’. Thesaurus Zorg en Welzijn (een trefwoordenbestand) vindt gezondheid: ‘Een staat van lichamelijk, geestelijk en sociaal welzijn’ (www.thesauruszorgenwelzijn.nl). De Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) definieerde in 1948 gezondheid als volgt:

Gezondheid

‘Gezondheid is een toestand van volledig lichamelijk, geestelijk en maatschappelijk welzijn en niet slechts de afwezigheid van ziekte of andere lichamelijk gebreken’ (www.who.int).

Definities

In deze definities komt naar voren dat gezondheid iets te maken heeft met zowel lichamelijk als geestelijk en sociaal welzijn. De WHO gaat hierin het verst door te stellen dat het een toestand van *volledig* welzijn moet zijn. De vraag is of dat haalbaar is. Er komt steeds meer discussie over deze definitie. In een internationale conferentie (Gezondheidsraad, 2010) is geconstateerd dat gezondheid niet statisch is, maar dynamisch. Huber e.a. (2011) vinden dat gezondheid veel meer te maken heeft met de mogelijkheid tot aanpassen en zelfmanagement. Volgens Ruwaard (2012) kan gezondheid worden gezien als een situatie van evenwicht, die wordt bepaald door de omstandigheden waarin mensen verkeren en het vermogen dat zijzelf bezitten, of zich met behulp van anderen kunnen verwerven, om zich te verweren tegen verstoringen.

1.1.2 Medisch-biologische gezondheidsvisie

Volgens de medisch-biologische visie is ziekte een defect in het lichaam dat bijvoorbeeld wordt veroorzaakt door een erfelijk bepaalde aandoening. Maar de oorzaak kan ook neurologisch of biochemisch van aard zijn. Of het defect is het gevolg van externe invloeden. Problemen worden op een natuurwetenschappelijke manier geïnterpreteerd. Ziekte is een biologische stoornis in het individu die opgelost kan worden met medicatie of een medische behandeling. Sociale factoren spelen niet of nauwelijks een rol. Klachten worden vertaald in individuele, lichamelijke klachten. Hierdoor wordt de mens los gezien van zijn omgeving. De lichamelijke gesteldheid wordt gezien als de belangrijkste factor van ons functioneren en welzijn. Het medisch-biologische model is monocausaal (letterlijk: één oorzaak): er wordt gezocht naar een directe relatie tussen het symptoom en de ziekte of stoornis. Bij iemand met bijvoorbeeld een depressie wordt de oorzaak gezocht in een tekort aan bepaalde chemische stoffen in de hersenen. De oplossing wordt gevonden in medicatie. Er is geen aandacht voor persoonlijkheid, relaties, werk en maatschappelijke factoren. Volgens deze visie is een persoon gezond indien ziekte of andere lichamelijke gebreken afwezig zijn.

Medisch-biologische visie

1

1.1.3 Salutogenese

De medisch-biologische visie richt zich vooral op ziekte en de behandeling en preventie van ziekte (pathogenese). Antonovsky (1996) introduceerde als tegenhanger daarvan het begrip *salutogenese*. In deze visie ligt de nadruk op gezondheid en het behoud en de bevordering van gezondheid. De vraag is dan: wat houdt mensen gezond?

Salutogenese

SOC (*sense of coherence*) en GRR (*generalised resistance resources*) zijn twee belangrijke begrippen binnen de salutogenese:

- Sense of coherence: de manier waarop de mens naar zijn eigen leven kijkt, heeft een positieve invloed op zijn gezondheid. Dit refereert aan de capaciteiten van een persoon: de situatie kunnen begrijpen, vertrouwen hebben, invloed kunnen uitoefenen.
- Generalised resistance resources: de mens heeft hulpbronnen om om te gaan met stressoren (stresssituaties) in zijn leven. Deze hulpbronnen kun je onderscheiden in biologische (bijvoorbeeld genen, intelligentie, afweersysteem), materiële (bijvoorbeeld geld, huis) en psychosociale (bijvoorbeeld kennis, ervaring, sociaal netwerk).

1.1.4 Psychologische gezondheidsvisie

In de psychologische visie worden gedrag en symptomen van ziekten verklaard door geestelijke factoren en cognitieve processen zoals denken, voelen, waarnemen en herinneren. Men richt zich op de vraag of een persoon in staat is zelf gestelde doelen te behalen en hiermee aan een belangrijke geestelijke behoefte te voldoen. Ben je in staat om trauma's, verlies en frustratie te verwerken? Kun je leven met conflicten en stressoren? Deze visie kenmerkt zich door een individuele benadering.

Psychologische visie

Maar ook binnen de psychologische visie wordt gezondheid op verschillende manieren bekeken:

- De *neurobiologische benadering*: alles wat er in de mens gebeurt, heeft zijn oorsprong in het brein. Bij deze benadering wordt speciaal gekeken naar de neurobiologische oorzaken van gedrag.
- De *gedragsbenadering*: de aandacht richt zich op gedrag en niet zozeer op interne processen.

- De *cognitieve benadering* gaat ervan uit dat de mens geen passieve ontvanger is van prikkels, maar deze transformeert en opslaat om ze te kunnen gebruiken.
- De *psychoanalytische benadering*: Sigmund Freud is de grondlegger van de psychoanalyse. Hij ging ervan uit dat veel van ons gedrag voortkomt uit het onderbewuste.
- De *fenomenologische benadering*: deze gaat uit van het feit dat ervaringen subjectief zijn. Twee mensen kunnen heel verschillend op dezelfde situatie reageren. Het is belangrijk hoe iemand tegen een bepaalde situatie aankijkt.

1.1.5 Sociologische gezondheidsvisie

Sociologische visie

In de sociologische visie wordt de nadruk gelegd op de relatie tussen gezondheid en sociale omgeving. Het maatschappelijk functioneren wordt boven persoonlijke gevoelens gesteld. Volgens deze visie is de invloed van de omgeving op de mens groot.

Het gaat om de mens in zijn maatschappelijke en sociaal-culturele context. De mens is deelnemer aan een sociaal systeem. Dit systeem beïnvloedt hem in positieve en negatieve zin. Bij een slecht functionerende omgeving of verkeerde invloeden kan het individu ziek worden. Bijvoorbeeld, door werkloosheid verandert de positie van het individu in de maatschappij en zijn rol in het gezin. Bovendien kan het werkloos zijn het zelfbeeld van dit individu aantasten en zijn kwetsbaarheid verhogen. Dit kan leiden tot ziekte. Hortulanus e.a. (2003, p. 27) beschrijven zes fundamentele sociale bestaansvoorwaarden:

- 1 hechting (gevoel van veiligheid, nabijheid en comfort dat anderen bieden)
- 2 sociale integratie in een netwerk van gelijkgestemde individuen
- 3 geruststelling door de reactie van anderen die iemands gedrag bevestigen
- 4 kansen om anderen te koesteren
- 5 vormen van betrouwbare verbintenissen voor wederzijdse hulp en steun
- 6 de mogelijkheid om begeleid te worden bij het omgaan met stressvolle gebeurtenissen

Gezondheid is binnen deze visie te beschouwen als een situatie waarbij iemand goede relaties onderhoudt met zijn omgeving, zich veilig voelt en past binnen de normen van de groep waartoe hij behoort.

1.1.6 Humanistische gezondheidsvisie

Humanistische visie

In de humanistische visie staat de persoonlijke groei van de mens centraal. De mens moet zich in volle vrijheid kunnen ontwikkelen. Een van de grondleggers van deze visie is Maslow. Hij heeft de theorie over de *hiërarchie van behoeften* ontwikkeld. Hij stelt dat de menselijke behoeften ondergebracht kunnen worden in zeven categorieën (zie figuur 1.1):

- 1 lichamelijke behoeften
- 2 behoefte aan veiligheid en geborgenheid
- 3 behoefte aan genegenheid en liefde
- 4 behoefte aan waardering
- 5 behoefte aan kennis
- 6 behoefte aan esthetiek (kunst, muziek, mooie dingen in het leven)
- 7 behoefte aan zelfverwerkelijking

FIGUUR 1.1 Maslows behoeftenhiërarchie volgens de bewerking van Kalish

Behoeften-
hiërarchie

Bron: Du Gas, 1981

Eerst moeten de belangrijkste basisbehoeften bevredigd zijn voor iemand toekomt aan de andere behoeften. Hoe beter het de mens gaat, hoe hoger hij komt in de piramide. Hij gaat andere zaken belangrijk vinden omdat hij zich niet druk hoeft te maken over zijn basale behoeften. Hij reikt steeds hoger en komt op terreinen die aanvankelijk buiten zijn bereik lagen. Uiteindelijk komt hij toe aan zelfverwerkelijking: de ontwikkeling tot individu of zelfstandige persoonlijkheid, het realiseren van wie of wat je in wezen zelf bent. Een mens die zichzelf verwerkelijkt heeft, is een vrij mens.

Vanuit de humanistische visie ervaart de mens gezondheid als hij persoonlijk kan groeien. Pas dan vindt hij zijn leven zinvol.

1.1.7 Holistische gezondheidsvisie

Volgens de holistische benadering moet gezondheid gezien worden in het licht van het totale functioneren van de mens. De lichamelijke, geestelijke, sociale en spirituele elementen kunnen niet gescheiden worden; ze zijn van belang voor een goede gezondheid en beïnvloeden elkaar. De mens staat in relatie met zichzelf, zijn medemens, de maatschappij en de wereld.

Het holisme wordt volgens Thesaurus Zorg en Welzijn als volgt gedefinieerd: 'Theorie die de levensverschijnselen bepaald acht door de totaliteit van het levende, die meer is dan de som van de onderdelen. Visie waarbij er vanuit wordt gegaan dat lichamelijke, sociale, psychische en religieuze aspecten elkaar wederkerig beïnvloeden' (www.thesauruszorgenwelzijn.nl). De mens wordt volgens De Jong e.a. gezien als:

'...een denkende, wetende en handelende eenheid bij wie een lichamelijke, een sociale, een psychische en een spirituele component zijn te onderscheiden. Daarbij vindt een continue wisselwerking tussen deze vier gebieden plaats,' (2003).

Gezondheid heeft dus betrekking op de totale mens en wordt ervaren als een evenwicht tussen de verschillende componenten.

Holisme

Uit de diversiteit aan visies kan geconcludeerd worden dat gezondheid geen statische toestand is. Gezondheid en ziekte zijn subjectieve begrippen die

onderhevig zijn aan de inzichten van ieder mens afzonderlijk en aan de tijdsgeest. Er vindt in de gezondheidszorg een verschuiving plaats van aandacht voor ziekte naar aandacht voor gezondheid, van aandacht voor niet-functioneren naar functioneren. Twee ontwikkelingen wijzen daarop. Ten eerste heeft de WHO, naast een classificatiesysteem voor de classificatie van ziekten (*International Classification of Diseases: ICD*) waarin de nadruk ligt op ziekte, een classificatiesysteem ontwikkeld voor het beschrijven van het menselijk functioneren en de problemen die daarin kunnen optreden (*International Classification of Functioning, Disability and Health: ICF*). Ten tweede heeft de Raad voor de Volksgezondheid en Zorg in 2010 een advies uitgebracht om de aandacht te verleggen van zz (ziekte en zorg) naar gg (gezondheid en gedrag). De overheid heeft dit advies overgenomen (zie paragraaf 1.7).

1.2 Het ontstaan van erfelijke, aangeboren en besmettelijke ziekten

Er zijn talloze aangeboren en besmettelijke ziekten, van veel voorkomend tot zeer zeldzaam en van onschuldig tot zeer ernstig. In deze paragraaf komt aan bod wat erfelijke, aangeboren en besmettelijke ziekten zijn en hoe ze ontstaan. Er worden voorbeelden van verschillende ziekten gegeven.

1.2.1 Erfelijke ziekten

Erfelijke ziekten en aandoeningen zijn altijd aangeboren, maar niet alle aangeboren ziekten zijn erfelijk, want aangeboren aandoeningen kunnen ook ontstaan tijdens de conceptie of de zwangerschap. Erfelijke (of genetische) aandoeningen ontstaan in ons erfelijk materiaal. Ze kunnen overgedragen worden van ouder(s) op kind of ontstaan door een mutatie. De erfelijk overdraagbare ziekten komen nu als eerste aan bod, daarna de aangeboren ziekten, waarbij ook de ziekten benoemd worden die wel ontstaan in het erfelijk materiaal, maar niet overdraagbaar zijn van ouders op kind.

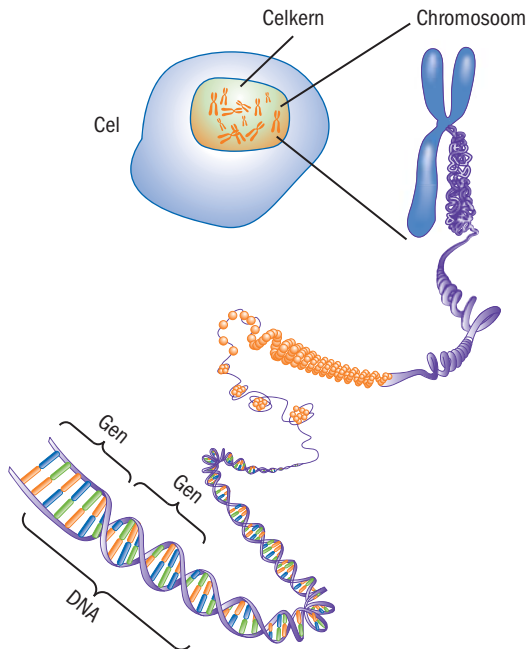
Genetisch bepaald

In ons lichaam vinden allerlei ingewikkelde processen plaats. De basis van deze activiteiten ligt in de celkernen van onze cellen, namelijk in het DNA (desoxyribonucleïnezuur). Het DNA is het erfelijk materiaal en ligt gerangschikt in chromosomen in onze cellen (zie figuur 1.2). Elke celkern heeft 23 paar chromosomen, waarvan er bij elk paar één van de vader en één van de moeder komt. Het 23e paar is het geslachtschromosoom: een vrouw heeft twee X-chromosomen, een man heeft een X- en een Y-chromosoom. Het DNA bestaat uit verschillende stukjes, de genen. Deze genen bepalen onze eigenschappen, bijvoorbeeld de kleur van ons haar en onze ogen, maar ze zorgen er ook voor dat we eigenschappen en aandoeningen van onze ouders overerven.

Ontstaan van erfelijke aandoeningen

Van elke chromosoom (en dus ook van alle genen die erop liggen) hebben we er twee, één van de vader en één van de moeder. Als een ouder een genafwijking heeft, dan kan hij of zij deze doorgeven aan het kind.

FIGUUR 1.2 Cel, chromosoom, DNA en gen

Bron: <http://erfelijkheid.nl>

Chromosoom
DNA
Gen

1

Een dergelijke afwijking kan op verschillende manieren worden doorgegeven, namelijk:

- **Dominante overerving:** de ziekte ontstaat al als een kind een ziek gen van één ouder erft. Het zieke gen dat die ouder heeft doorgegeven is namelijk dominant (overheersend). Voorbeeld: de ziekte Chorea van Huntington.
- **Recessieve overerving:** de ziekte ontstaat pas als een kind van beide ouders een ziek gen erft. Die zieke genen van allebei de ouders zijn namelijk recessief (letterlijk: op de achtergrond gerakend), maar samen kunnen ze wel een ziekte veroorzaken. Voorbeelden: taaislijmziekte, sikkelcelanemie.
- **Geslachtsgebonden overerving:** als het afwijkend gen op het vrouwelijke X-chromosoom of het mannelijk Y-chromosoom zit. Y-gebonden erfelijk ziekten zijn zeldzaam. Voorbeelden van afwijkingen op het X-chromosoom: hemofilie (bloederziekte), kleurenblindheid, spierdystrofie van Duchenne.

Dominante
overerving

Recessieve
overerving

Geslachts-
gebonden
overerving

Ziekten kunnen dus ontstaan als een kind een ziek dominant gen van één van de ouders krijgt, of als het van beide ouders een ziek recessief gen krijgt. Overerving van één ziek recessief gen veroorzaakt bij het kind geen afwijking, maar het kind wordt wel drager van dit defecte gen. Draggers merken zelf meestal niets van hun dragerschap, maar zij kunnen de mutatie wel weer doorgeven aan hún kinderen.

Geslachtsgebonden ziekten (die meestal op het X-chromosoom zitten) komen meer voor bij jongens. Meisjes hebben namelijk twee X-chromosomen en als één ervan ziek is, hebben ze nog een gezonde kopie die de afwijking kan compenseren. Jongens hebben een X- en een Y-chromosoom en hebben dus geen gezonde kopie van het X-chromosoom.

Zoals gezegd is een erfelijke aandoening altijd aangeboren, maar dat wil niet zeggen dat deze bij de geboorte ook direct merkbaar is. Bij een deel van de aandoeningen krijgt iemand pas later in het leven klachten.

Naast de erfelijke aandoeningen die overgedragen worden van ouder(s) op kind zijn er erfelijke aandoeningen die 'spontaan' ontstaan door een mutatie. Een voorbeeld hiervan is het syndroom van Down. Deze aandoeningen komen in de volgende subparagraaf aan bod.

1.2.2 Aangeboren aandoeningen

Aangeboren aandoeningen

Aangeboren of congenitale aandoeningen zijn structurele aanlegstoornissen. Ze ontstaan vóór de geboorte. Een deel van de aangeboren aandoeningen is erfelijk, maar er zijn ook aangeboren aandoeningen die veroorzaakt worden door externe factoren zoals infecties of medicijn- en alcoholgebruik tijdens de zwangerschap. Niet alle aangeboren aandoeningen zijn al bij de geboorte zichtbaar; ze komen pas later aan het licht.

Er zijn veel verschillende aangeboren afwijkingen. We zullen de volgende bekende voorbeelden bespreken:

- aangeboren afwijkingen van het centrale zenuwstelsel
- aangeboren afwijkingen van het hart- en vaatstelsel
- het syndroom van Down

Open rug

Aangeboren afwijkingen van het centraal zenuwstelsel

Spina bifida (open rug) en anencefalie (verminderde ontwikkeling van de hersenen) zijn twee voorbeelden van afwijkingen van het centraal zenuwstelsel, de zogenoemde neuraalbuisdefecten. Het centrale zenuwstelsel ontwikkelt zich uit de neuraalbuis. Een onvolledige sluiting of onvolledige aanleg van deze neuraalbuis leidt tot het defect. Deze aandoeningen hebben grote gevolgen voor de ontwikkeling van het embryo en voor de ontwikkeling later in het leven. Kinderen met een neuraalbuisdefect hebben vaak ernstige beperkingen.

Aangeboren afwijkingen van het hart- en vaatstelsel

Voorbeelden van aangeboren hartafwijkingen zijn: een lekkende aortaklep, een vernauwing van de aortaklep, een gaatje in het tussenschot tussen de boezems of een gaatje in het tussenschot van de kamers. De klachten kunnen variëren van licht tot zeer ernstig. Vermoeidheid is de meest voorkomende klacht. In ernstige gevallen is een operatie noodzakelijk om het defect te herstellen.

Syndroom van Down

Een kind met het syndroom van Down staat in de volksmond bekend als 'mongooltje' of tegenwoordig ook wel als 'downy'. De lichamelijke en verstandelijke beperkingen bij dit syndroom variëren enorm. Het Downsyndroom is niet te behandelen, maar wel kan de ontwikkeling van het kind worden gestimuleerd. Het syndroom kan met prenatale screening worden vastgesteld. Ouders kunnen dan eventueel besluiten tot een vroegtijdige afbreking van de zwangerschap.

1.2.3 Besmettelijke ziekten

Besmettelijke ziekte

Een besmettelijke ziekte wordt overgebracht door mens of dier en wordt veroorzaakt door de aanwezigheid van micro-organismen, zoals bacteriën, virussen, schimmels of parasieten. Je kunt een infectieziekte oplopen door

contact met besmette personen, via voedsel, besmette oppervlaktes of water, het inademen van besmette lucht of door insecten.

In deze subparagraaf beschrijven we een aantal belangrijke besmettelijke ziekten die veroorzaakt worden door virussen of bacteriën en die, naast griep en verkoudheid, veel voorkomen in de kindertijd en puberteit/adolescentie: kinderziekten, seksueel overdraagbare aandoeningen (soa) en de ziekte van Pfeiffer.

Kinderziekten

Kinderziekten zijn ziekten die, zoals de naam al zegt, het meest voorkomen in de kindertijd. Ze worden veroorzaakt door virussen of bacteriën en zorgen voor een levenslange immuniteit: als je ze eenmaal hebt doorgemaakt, krijg je ze nooit meer. Waterpokken, de vijfde ziekte (erythema infectiosum) en de zesde ziekte (roseola infantum) zijn onschuldige virusinfecties, kinderen zijn er niet ernstig ziek van. Maar wanneer je een dergelijke ziekte op latere leeftijd krijgt, kun je er wel veel last van hebben.

Maar er zijn ook kinderziekten die wel ernstige complicaties kunnen veroorzaken en waartegen kinderen dan ook gevaccineerd worden:

- Bof (virus), mazelen (virus) en rode hond (virus): BMR-vaccinatie als het kind veertien maanden is.
- Difterie (bacterie), kinkhoest (bacterie), tetanus (bacterie) en polio (virus): DKTP-vaccinatie met twee, drie, vier en elf maanden en met vier jaar.

Door de hoge vaccinatiegraad in Nederland komen deze ziekten bijna niet meer voor.

Seksueel overdraagbare aandoeningen

Seksueel overdraagbare aandoeningen (soa's) worden opgelopen bij onveilig vrijen. Soa's worden overgedragen via sperma, bloed, vaginaal vocht en bij contact van slijmvliesen.

Er zijn tientallen soa's; de meeste zijn goed te genezen, een aantal niet. Ze kunnen veroorzaakt worden door een virus, een bacterie of een schimmel. Soa's kunnen in sommige gevallen onvruchtbaarheid veroorzaken of aandoeningen aan de ongeboren vrucht.

De meest voorkomende aandoeningen zijn:

- chlamydia
- gonorroe
- hepatitis B
- syfilis
- hiv/aids

Chlamydia

Chlamydia is de meest voorkomende soa in Nederland en wordt veroorzaakt door een bacterie. Deze aandoening is eenvoudig te genezen met antibiotica. Maar iemand die besmet is, heeft dit lang niet altijd in de gaten. Hierdoor kan hij of zij anderen besmetten zonder het te weten. Bovendien kunnen er complicaties, zoals onvruchtbaarheid, optreden als de aandoening niet behandeld wordt.

Gonorroe

Gonorroe wordt in de volksmond druiper genoemd en wordt veroorzaakt door bacteriën (gonokokken). Deze aandoening is heel besmettelijk. Gonorroe is wel goed te behandelen met een antibioticum. Een vrouw

Kinderziekten

Soa's

Chlamydia

Gonorroe

merkt vaak weinig van de besmetting; mannen hebben wel duidelijke klachten.

Als gonorrhoe niet behandeld wordt, kan dat in het ergste geval bij de vrouw leiden tot onvruchtbaarheid of een buitenbaarmoederlijke zwangerschap. Bovendien kan zij bij de bevalling de bacterie overdragen op de baby.

Hepatitis B

Hepatitis B

Hepatitis B is een infectie van de lever die wordt veroorzaakt door het hepatitis B-virus. Soms zijn er helemaal geen klachten, maar op de lange termijn kan er blijvende schade aan de lever optreden. Hepatitis B is erg besmettelijk. Het virus bevindt zich in bloed, sperma, speeksel en vaginaal vocht. Je kunt het op verschillende manieren oplopen, bijvoorbeeld door seksueel contact.

Als een vrouw zwanger raakt, kan zij het virus tijdens de zwangerschap of bevalling overdragen aan het kind.

Syfilis

Syfilis

Syfilis is een ernstige seksueel overdraagbare aandoening. Deze aandoening wordt veroorzaakt door een bacterie en is met antibiotica goed te genezen als je er op tijd bij bent.

In eerste instantie verschijnen er zweertjes die ook zonder behandeling verdwijnen, maar de ziekte is niet weg. In het tweede stadium van de ziekte wordt de bacterie via de bloedbaan door het hele lichaam verspreid. Later kunnen het hart, de aorta, de hersenen, het ruggenmerg en de botten beschadigd raken.

Hiv Aids

Hiv/aids

Hiv is het virus dat aids veroorzaakt. Het virus kan zich bevinden in bloed, speeksel, sperma en voorvocht, vaginaal vocht en moedermelk. Het virus breekt het afweersysteem af dat het lichaam beschermt tegen ziekten en kan zo aids veroorzaken. Het afweersysteem verzwakt steeds verder en daardoor kunnen longontsteking, darminfecties of kanker ontstaan.

Tegenwoordig is behandeling mogelijk met een combinatie van hiv-remmers waardoor aids voorkomen kan worden of langdurig uitgesteld. Aids is in veel gevallen een chronische ziekte geworden.

Ziekte van Pfeiffer

Ziekte van Pfeiffer

De ziekte van Pfeiffer is een infectie met een virus (Epstein-Barr-virus). Dit virus zit in het speeksel en verspreidt zich door hoesten en zoenen. Daarom wordt de ziekte ook wel *kissing disease* genoemd.

Deze aandoening komt het meest voor bij jongeren onder de twintig. De ziekte begint vaak met keelpijn, rillerigheid, koorts, een ziek gevoel, hoofdpijn en opgezette lymfeklieren. Maar vermoeidheid, die soms maanden kan duren, is het meest opvallende verschijnsel. Jonge kinderen merken vaak niet dat ze besmet zijn. De ziekte gaat vanzelf over.

1.3 Oorzaken en gevolgen van ziekten

Ziekten kunnen op verschillende manieren ontstaan. Het begrijpen daarvan is geen eenvoudig proces. Sommige ziekten kennen één oorzaak (unifactorieel), andere hebben meerdere oorzaken (multifactorieel). De oorzaak kan van binnenuit komen (endogeen) of veroorzaakt worden door externe

factoren (exogeen). Psychogene factoren kunnen aanleiding zijn tot lichamelijk ziek worden (psychosomatische aandoeningen). Bovendien spelen ook maatschappelijke factoren een rol bij het ontstaan van ziekten. Iemand met een lage sociaaleconomische status heeft meer kans om ziek te worden en eerder te overlijden.

In deze paragraaf gaan we in op de oorzaken en gevolgen van ziekten voor het individu en de maatschappij. Bovendien bespreken we de begrippen draagkracht en draaglast.

1.3.1 Oorzaken van ziekten

Ziekten indelen naar oorzaak is een riskante onderneming. In de praktijk blijkt slechts zelden één factor verantwoordelijk te zijn voor het ontstaan van een ziekte en soms is de oorzaak helemaal niet bekend. Om toch enig inzicht te geven, kan de volgende indeling van oorzaken van ziekten worden gehanteerd:

- Aangeboren: afwijking door een ontwikkelingsstoornis van de vrucht (zie subparagraaf 1.2.2).
- Erfelijk, genetisch: de ziekte ontstaat door een afwijking in het DNA (zie subparagraaf 1.2.1).
- Infectieus: door schadelijke micro-organismen, zoals bacteriën en virussen (zie subparagraaf 1.2.3).
- Immunologisch: ziekten die ontstaan door een gebrekkige afweer of doordat het lichaam antistoffen maakt tegen eigen weefsels, zoals bij auto-immuunziekten.
- Neoplastisch: ontstaan van tumoren.
- Traumatisch: afwijkingen/ziekten als gevolg van een ongeluk, geweld, ernstige verwonding.
- Toxisch: ontstaan door vergiftiging.
- Metabool: te maken hebbend met de stofwisseling.
- Allergie: overgevoeligheid voor een bepaalde stof waarop het afweermecanisme met een sterke afweerreactie reageert.
- Degeneratief: ziekten die ontstaan door achteruitgang van de kwaliteit van het weefsel. Deze achteruitgang kan bijvoorbeeld samenhangen met bepaalde leefstijlfactoren.
- Psychogeen: door psychische factoren.
- Iatrogeen: ziekten die ontstaan door de behandeling.

Als twee of meer ziekten tegelijkertijd optreden wordt dit *comorbiditeit* genoemd. Bijvoorbeeld, reumatoïde artritis (reuma) komt voor samen met de ziekte van Crohn. De ene ziekte kan ook een gevolg zijn van de ander, bijvoorbeeld een wondinfectie na een operatie.

Nederland is een welvarend land, er wordt veel aandacht besteed aan voorlichting en preventie. Bovendien heeft bijna iedereen toegang tot de gezondheidszorg. Toch zijn er grote gezondheidsverschillen. Verschillen tussen de geslachten en verschillen die samenhangen met het verschil in burgerlijke staat of etnische afkomst. Maar het grootst zijn de verschillen in gezondheid die samenhangen met de verschillen in sociaaleconomische status.

Geslacht

Mannen leven korter dan vrouwen. De levensverwachting voor mannen is 78,8 jaar en voor vrouwen 82,7 jaar. Dit verschil wordt onder andere veroorzaakt door de invloed van vrouwelijke hormonen; oestrogeen beschermt

Indeling van oorzaken

Levensverwachting

bijvoorbeeld tegen aderverkalking. Ook levensstijl speelt een rol; mannen roken en drinken meer en vertonen roekelozer gedrag. Maar de verschillen worden kleiner, deels doordat vrouwen meer zijn gaan roken. Dit laatste zorgt voor een toename van het aantal vrouwen met longkanker of andere vormen van kanker, of hart- en vaatziekten.

Burgerlijke staat

Singles leven korter. Volwassenen met een levenspartner hebben een betere gezondheid en een kleinere kans op sterfte dan volwassenen zonder levenspartner. Mensen met een partner roken minder en ondervinden meer psychosociale steun.

Etniciteit

Er zijn verschillen tussen groepen allochtonen en tussen allochtonen en autochtonen. Zo komt diabetes meer voor onder Turken, Marokkanen en Surinamers. Surinamers, Antillianen, Turken en Marokkanen rapporteren meer gezondheidsklachten dan autochtonen; zij voelen zich minder gezond. Hoewel de gezondheid van allochtonen over het algemeen minder goed is dan die van autochtonen, zijn er wel uitzonderingen. Zo blijkt sterfte vooral onder Marokkaanse mannen vanaf 45 jaar lager te liggen dan onder autochtone mannen in die leeftijdsgroep.

Gegevens over ziekten en gezondheid van niet-westerse allochtonen zijn nauwelijks beschikbaar. Wel is bekend dat de zuigelingensterfte en de perinatale sterfte hoger is onder niet-westers allochtone groepen dan onder autochtonen (www.nationaalkompas.nl, 2010).

Sociaaleconomische status

SES

De sociaaleconomische status (SES) wordt bepaald door materiële omstandigheden, vaardigheden, capaciteiten en kennis en het sociale netwerk en de status en macht van mensen in dat netwerk. SES en gezondheidstoestand zijn aan elkaar gerelateerd.

Er bestaan in Nederland aanzienlijke verschillen in gezondheid tussen verschillende SES-groepen. Laagopgeleide mannen en vrouwen leven gemiddeld respectievelijk 19,2 en 20,6 jaar korter in als goed ervaren gezondheid dan hoogopgeleiden. Ook is de levensverwachting voor lager opgeleiden lager, namelijk 7,3 jaar voor mannen en 6,4 jaar voor vrouwen (Zorgatlas, RIVM, 2010).

1.3.2 Gevolgen van ziekte

De gevolgen van ziekten kunnen groot zijn, zowel op individueel als op maatschappelijk niveau. Op individueel niveau kan een ziekte leiden tot minder ontwikkelingsmogelijkheden, arbeidsongeschiktheid, invaliditeit, pijn en overlijden. Op maatschappelijk niveau hebben ziekten invloed op de volksgezondheid en veroorzaken ze kosten door zorg, behandeling en ziekteverzuim.

Het individu

De gevolgen van ziekten variëren enorm, van hinderlijk, bijvoorbeeld een weekje uit de roulatie vanwege griep, tot zeer ernstig, bijvoorbeeld blijvend gehandicapt door een dwarslaesie of ernstig ziek door kanker. Ziekte heeft niet alleen lichamelijke gevolgen, maar ook psychische en sociale. Hoe ziekte ervaren wordt, wisselt per individu, is tijd- en plaatsgebonden en kan verschillen per cultuur of sociale groep waarin iemand zich bevindt.

Lichamelijke gevolgen

Veel ziekten gaan gepaard met ziekteverschijnselen die de mens in zijn functioneren beperken. Je maakt onderscheid tussen objectieve symptomen, zoals koorts, hoge bloeddruk, een breuk of een tumor, en subjectieve symptomen, zoals pijn, jeuk en misselijkheid.

Psychische gevolgen

Psychische en lichamelijke ziekten kunnen beide psychische gevolgen hebben. Piekeren over de gezondheid, angst voor de toekomst, zorgen om het gezin en depressie kunnen het dagelijks leven en functioneren danig beïnvloeden.

Sociale gevolgen

Vooral langdurige ziekten of ziekten met ernstige verschijnselen kunnen gevolgen hebben voor iemands relatie en sociale contacten. De partner kan het niet meer aan of de zieke is niet in staat zijn sociale contacten te onderhouden door motorische beperkingen. Wanneer iemand niet meer in staat is te werken, kan dit leiden tot achteruitgang in inkomen, eenzaamheid en zich nutteloos voelen in de maatschappij.

De maatschappij

Ziekten hebben grote maatschappelijke gevolgen; ze zijn van invloed op de volksgezondheid en veroorzaken hoge kosten.

Kosten

De kosten voor de gezondheidszorg nemen sterk toe. Volgens het CBS was dit in 2000 €47 miljard voor zorg en welzijn en in 2010 €87,6 miljard (CBS Statline, 2011). De uitgaven gingen naar ziekenhuiszorg (€22,4 miljard), ouderenzorg (€16 miljard), huisartsenpraktijken (€2,5 miljard), GGZ (€5,4 miljard), geneesmiddelen (€6,4 miljard), gehandicaptenzorg (€7,9 miljard) en overig, zoals therapeutische middelen, kinderopvang en arbodiensten (€27 miljard).

Daarnaast leidt ziekteverzuim tot kosten voor werkgevers en overheid. In 2011 bedroeg het ziekteverzuim van Nederlandse werknemers 4,2% (CBS).

Volksgezondheid

In de volksgezondheid gaat het om de gezondheidstoestand van een populatie en over de factoren die deze gezondheidstoestand beïnvloeden. Factoren die de gezondheidstoestand beïnvloeden zijn: de ziekte zelf en de gevolgen die deze ziekte heeft voor het functioneren en de kwaliteit van leven, gedrag (roken, eten, bewegen), de sociale en fysieke omgeving en persoonsgebonden factoren (aanleg, geslacht). Ook preventie, zorg en externe ontwikkelingen (bijvoorbeeld technologische ontwikkelingen) hebben invloed op de gezondheid. Tot slot zijn het beleid van de overheid en van gezondheidszorgorganisaties van belang (zie figuur 1.3).

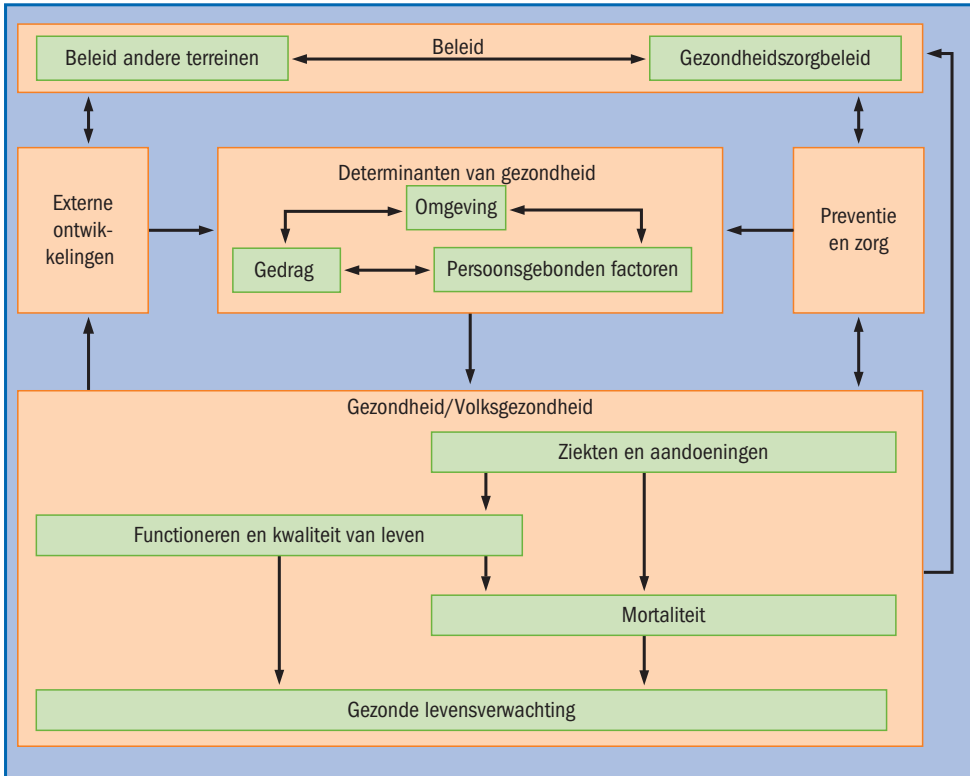
Om iets te kunnen zeggen over de gezondheidstoestand van een populatie is het belangrijk dat cijfers gehanteerd worden die onderling te vergelijken zijn. Een maat die ziekten onderling vergelijkbaar maakt en iets kan zeggen over de invloed op de volksgezondheid, is de DALY (*Disability-Adjusted Life Years*). De DALY drukt het aantal gezonde levensjaren uit dat een populatie verliest door ziekten (ziektelast) en kwantificeert gezondheidsverlies. De

Kosten gezondheidszorg

Volksgezondheid

DALY

FIGUUR 1.3 Conceptueel basismodel van de volksgezondheid

Bron: Ruwaard (2012), vrij naar Den Hollander e.a. (2006)

DALY is opgebouwd uit twee componenten: de jaren verloren door vroegtijdige sterfte en de jaren geleefd met ziekte. Vier belangrijke aspecten van ziekten worden meegenomen: het aantal mensen dat aan de ziekte lijdt, de ernst van de ziekte, de sterfte eraan en de leeftijd waarop de sterfte optreedt. Bijvoorbeeld het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) werkt met de DALY's en gebruikt deze in zijn rapporten over de volksgezondheid (Volksgezondheid Toekomst Verkenningen). Deze gegevens worden vervolgens weer gebruikt door de overheid als basis voor het gezondheidsbeleid (zie paragraaf 1.7).

RIVM

Enkele voorbeelden van de invloed die ziekten hebben op de volksgezondheid

- Psychische stoornissen, hart- en vaatziekten en kanker veroorzaken de meeste ziektelast.
- De totale ziektelast voor mannen en vrouwen is even groot, maar mannen hebben meer last van hart- en vaatziekten, terwijl vrouwen meer last hebben van ziekten van het bewegingsstelsel en psychische stoornissen. Bij kanker wordt de ziektelast van mannen voornamelijk veroorzaakt door longkanker, van vrouwen door borstkanker.

- Bijna de helft van de ziektelast wordt veroorzaakt door ouderen. Van de totale ziektelast wordt 10% gedragen door kinderen en jongeren (0–24 jaar), 43% door volwassenen (25–64 jaar) en 47% door ouderen (65 jaar en ouder). Bij jongeren en jongvolwassenen bepalen de psychische aandoeningen (alcoholafhankelijkheid, angststoornissen, depressie en suïcide(poging)) meer dan de helft van de ziektelast.
- Roken en overgewicht zijn verantwoordelijk voor het meeste gezondheidsverlies.
- Rokers verliezen ruim vier jaar aan verwachte levensjaren en bijna vijf jaar aan gezonde levensjaren; ernstig overgewicht zorgt voor een relatief groot verlies van gezonde levensjaren.
- Ongunstige arbeidsomstandigheden zijn verantwoordelijk voor 2 tot 4% van de totale ziektelast en milieufactoren voor ongeveer 3 tot 7%.

Bron: www.nationaalkompas.nl, 2010

1.3.3 Draagkracht en draaglast

De ervaringen van mensen bij ziekte verschillen per individu. Sommige mensen ervaren een eenvoudige aandoening als zwaar, terwijl andere heel goed kunnen leven met een ernstige handicap. Waarom kan de één een belastende situatie makkelijk het hoofd bieden en is de ander snel van slag? Waarom vindt de één dat hij gezond is en een prettig leven heeft terwijl hij in een rolstoel zit en zit de ander bij de pakken neer bij een gebroken been? Persoonlijke factoren spelen hierbij natuurlijk een rol, maar ook de mate van ondersteuning die iemand krijgt. Niet alleen de draaglast is van belang, maar ook de draagkracht.

Draagkracht en draaglast zijn twee termen die bepalend zijn bij hoe iemand zijn ziekte ervaart. Draaglast is letterlijk de last die iemand te verdragen krijgt: de gebeurtenissen die zich in iemands leven voordoen, zoals ziekte en problemen in relatie, werk en sociale omgeving. Draagkracht is letterlijk de kracht die iemand heeft om lasten te dragen: iemands vermogen om met de gebeurtenissen te kunnen omgaan en de steun die hij daarbij krijgt (zie figuur 1.4).

**Draagkracht
en draaglast**

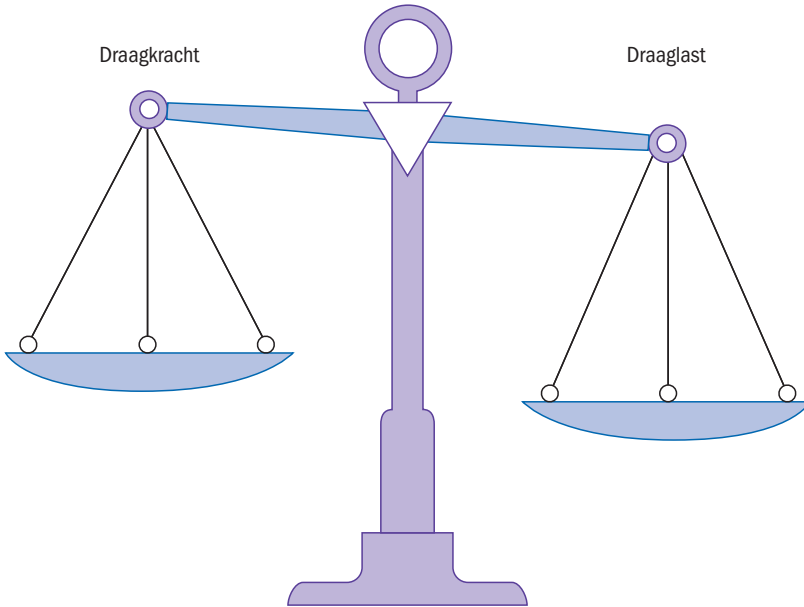
Factoren die van invloed zijn op de draaglast

De draaglast is nooit objectief vast te stellen. Zoals eerder gezegd is de een sneller uit het lood geslagen dan de ander. Maar welke factoren bepalen de draaglast? Naast de ernst van de ziekte en de symptomen en de mate van invaliditeit, speelt de prognose een rol. Iemand die ernstig ziek is maar weet dat hij beter wordt, zal anders tegen zijn ziekte aankijken dan iemand die weet dat hij blijvend gehandicapt is of zal overlijden aan de ziekte. Ook bijkomende problemen kunnen de situatie verergeren. Denk bijvoorbeeld aan het verlies van partner of vrienden, verlies van werk en achteruitgang in maatschappelijke en financiële positie.

Factoren die van invloed zijn op de draagkracht

De draagkracht wordt in de eerste plaats bepaald door iemands persoonlijke weerbaarheid. Hoe zit hij in zijn vel? Wat is zijn karakter? Hoe assertief is hij? Is hij gemotiveerd? Welke copingstijlen hanteert hij (dat wil zeggen de manier waarop iemand met problemen en stress omgaat)?

FIGUUR 1.4 Draagkracht versus draaglast

Ten tweede speelt de sociale omgeving een belangrijke rol. Krijgt de zieke ondersteuning van partner, familie en vrienden? In hoeverre kan hij zelf de regie blijven voeren over zijn leven? Hoe kijkt de samenleving aan tegen ziekte? Tot slot speelt kennis van de ziekte een rol. Duidelijkheid over het ziektebeeld, de symptomen en de vooruitzichten verhogen in de meeste gevallen de draagkracht.

Wanneer de draaglast groter is dan de draagkracht ontstaat er een onbalans. De Jonghe e.a. (1997) geven invulling aan het draagkracht/draaglast-principe in het SSKK-model. SSKK staat voor steun, stress, kracht en kwetsbaarheid. Het gaat om het evenwicht tussen deze factoren. Dus niet alleen de ernst van de ziekte is van belang, maar ook de manier waarop iemand daarmee omgaat en hoe hij zich gesteund voelt.

1.4 Leefstijlproblemen

In de krant lees je regelmatig dat het niet goed gaat met de Nederlandse jeugd. Ze roken weer meer, drinken zich een coma en worden steeds dikker. Maar klopt dat wel? En komen die problemen alleen bij jongeren voor? In deze paragraaf besteden we aandacht aan leefstijlproblemen, en met name aan statistieken. Hoe vaak komt het probleem voor en bij wie?

Leefstijl

Onder leefstijl wordt verstaan: de persoonlijke manier van leven die beïnvloed wordt door iemands cultuur, levensloop, persoonlijke geschiedenis en opvattingen (www.thesauruszorgenwelzijn.nl). Een gezonde leefstijl bevordert de gezondheid en kan problemen op latere leeftijd voorkomen. In overheidscampagnes wordt daaraan veel aandacht besteed: rook niet, drink tot je 18e niet en daarna met mate, beweeg voldoende, eet niet te vet, te zoet en te veel!

Maar wat zijn de gevolgen als je niet gezond leeft? Waar leiden leefstijlproblemen toe op grond van de statistieken? Deze paragraaf geeft een eerste blik op de leefstijlthema's. In de hoofdstukken 3 tot en met 7 zullen we deze thema's verder uitwerken.

1.4.1 Middelengebruik

Roken

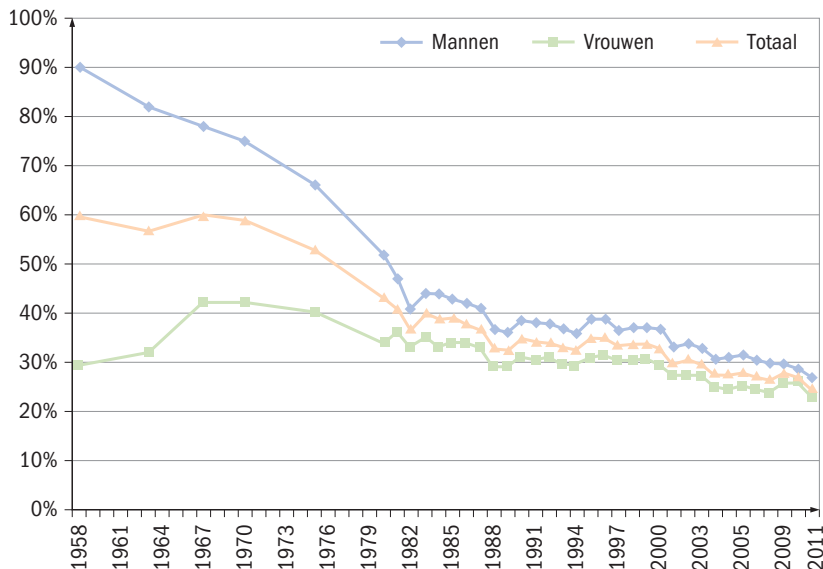
Roken is verslavend. Dit wordt veroorzaakt door de nicotine in tabak. Het lichaam raakt gewend aan een bepaalde hoeveelheid nicotine in het bloed. Roken kan op den duur tot ernstige gezondheidsproblemen leiden, zoals hart- en vaatziekten, longkanker, mond- en keelkanker en COPD (chronische longziekte). Ieder jaar gaan er door roken ruim 5.000 mensen dood aan COPD en 8.000 aan longkanker. 90% van de mensen die longkanker krijgen, hebben gerookt (www.nationaalkompas.nl, 2010).

Het aantal rokers is in de loop van de decennia flink afgenomen. In 1958 rookte 60% van de Nederlandse bevolking wel eens, van de mannen was dat zelfs 90%. In 2011 betrof dit nog 25% van de Nederlanders van 15 jaar en ouder. Van de mannen rookte in 2011 27% en van de vrouwen 23%. Sinds 2004 is het percentage gestabiliseerd. Zie figuur 1.5. Rokers rookten in 2010 gemiddeld dagelijks 14 sigaretten. 7,1% van de bevolking is een zware roker en rookt gemiddeld 20 of meer sigaretten per dag.

Bij mensen met een lage opleiding is het percentage rokers duidelijk hoger dan bij mensen met een hoge opleiding. Van de laagopgeleiden rookt 34% van de mannen en 33% van de vrouwen, van de hoogopgeleiden rookt 22% van de mannen en 18% van de vrouwen (www.stivoro.nl, 2010).

Roken

FIGUUR 1.5 Percentage rokers Nederlandse bevolking 1958–2011

Bron: www.stivoro.nl

Drugs

Drugs

Drugs zijn middelen die de hersenen prikkelen waardoor er geestelijke en lichamelijke effecten optreden (www.trimbos.nl, 2012). Ze kunnen verslavend zijn en op den duur leiden tot lichamelijke, psychische en sociale problemen. De gevolgen verschillen per drug.

Een paar voorbeelden van veelgebruikte drugs:

- Cocaïne en amfetamine: deze zijn stimulerend; je krijgt het gevoel meer energie te hebben.
- Heroïne: deze drug is verdovend en heeft een kalmerende en ontspannende werking.
- Lsd, hasj en wiet, paddo's: deze drugs zijn bewustzijnsveranderend; je gaat de wereld anders zien en beleven.

Van alle drugs wordt cannabis het meest gebruikt (www.trimbos.nl, 2010). Ongeveer een op de vier Nederlanders heeft dit ooit gebruikt. Bij harddrugs ligt dat veel lager: 3,4% voor cocaïne, 2,1% voor amfetamine, 4,3% voor xtc en 0,6% voor heroïne (www.nationaalkompas.nl, 2010).

Een paar feiten over drugsgebruik onder jongeren (zie ook figuur 1.6):

- Het aantal jongeren dat cannabis, xtc en amfetamine gebruikt daalt sinds 1996.
- Ongeveer een op de twaalf scholieren gebruikt cannabis.
- Er zijn veel minder gebruikers van harddrugs dan van cannabis.
- Onder de schoolgaande jongeren van 12–18 jaar in het regulier onderwijs bleef het cocaïnegebruik de laatste jaren stabiel.
- Cocaïne is na xtc de meest populaire harddrug onder jongeren die uitgaan.
- Het gebruik van amfetamine onder scholieren vertoont tussen 1996 en 2007 een dalende lijn.
- Heroïne is weinig populair onder scholieren.
- Drugsgebruik is het hoogst onder gedetineerde jongeren, spijbelaars en zwerfjongeren.

FIGUUR 1.6 Percentage drugsgebruikers in het voortgezet onderwijs (12 tot 19 jaar) in 2007

Drug	Ooit gebruik (%)		Actueel gebruik ^a (%)	
	Jongens	Meisjes	Jongens	Meisjes
Cannabis	20,7	13,9	10,5	4,8
Xtc	3,1	2,0	1,2	0,7
Cocaïne	2,2	1,1	1,1	0,4
Amfetamine	2,3	1,2	0,7	0,4
Paddo's ^b	2,3	0,9	0,5	0,4
Heroïne	0,7	0,5	0,2	0,2
Enige harddrug ^c	4,3	2,7	1,9	1,2

^a Gebruik in laatste maand voorafgaand aan de peiling

^b Hallucinogene paddenstoelen

^c Cocaïne, amfetamine, xtc of heroïne

Bron: <http://www.nationaalkompas.nl>, 2011

1.4.2 Alcohol

Alcoholgebruik leidt vrij snel tot gewenning en lichamelijke en geestelijke afhankelijkheid. Bovendien lopen de gebruikers risico's op de korte en lange termijn (www.trimbos.nl, 2011). Het gebruik van alcohol op jonge leeftijd verstoort de ontwikkeling van de hersenen en kan daardoor leiden tot geheugen-, leer- en concentratieproblemen. Bovendien vergroot door het gebruik op jonge leeftijd de kans op verslaving op latere leeftijd.

De Gezondheidsraad adviseert gezonde volwassen mannen niet meer dan twee glazen alcohol per dag te drinken en gezonde volwassen vrouwen niet meer dan één glas. Wie meer drinkt, loopt meer kans op een hoge bloeddruk, een hersenbloeding, kanker en andere gezondheidsklachten. Rijden onder invloed veroorzaakt bovendien veel doden en gewonden in het verkeer.

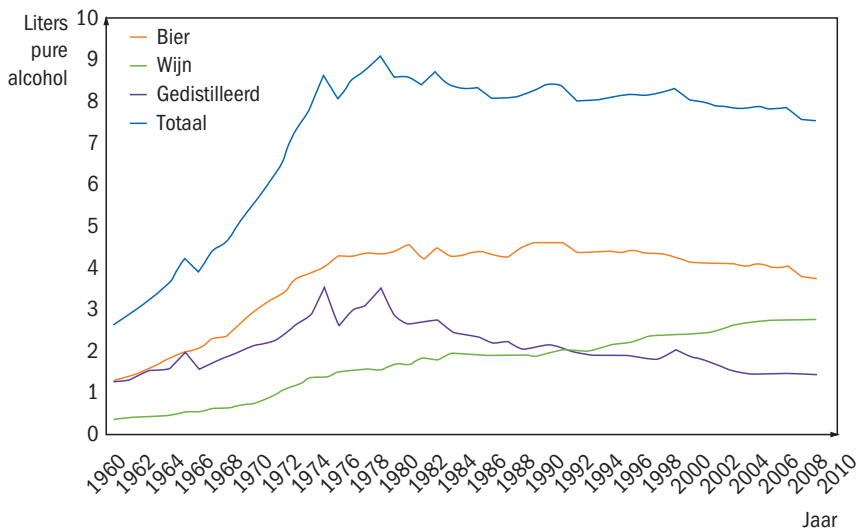
Een groot deel van de Nederlanders drinkt wel eens alcohol: in 2009 was dat 80% van de bevolking boven de 12 jaar. Ongeveer 10% is een zware drinker (17% van de mannen en 4% van de vrouwen). Zwaar drinken betekent dat iemand minimaal eenmaal per week zes glazen of meer drinkt.

Zwaar drinken komt het meest voor bij mannen en vrouwen van 15-25 jaar (www.nationaalkompas.nl, 2011). Sinds de jaren zeventig is het alcoholgebruik in Nederland niet toegenomen (zie figuur 1.7).

Alcoholgebruik

1

FIGUUR 1.7 Alcoholconsumptie per Nederlander 1960–2010

Bron: www.stap.nl

Een paar feiten over alcoholgebruik onder jongeren:

- Kinderen beginnen te jong met drinken en drinken te veel blijkt uit onderzoek bij kinderafdelingen in Nederlandse ziekenhuizen (Van der Lely e.a., 2011).
- Kinderen beginnen gemiddeld tussen hun 12e en 13e jaar alcohol te drinken; meisjes (12,8 jaar) iets later dan jongens (12,4 jaar).
- Het aantal daalt: in 2003 had 71% van de 12-jarigen ooit alcohol gedronken, in 2009 41%.

- Voor alle leeftijden geldt dat zodra jongeren drinken, ze vaak te veel drinken. Het is duidelijk een kwestie van je drinkt niet of je drinkt veel.
- Veel drinken in korte tijd (binge drinken) neemt toe vanaf 15 jaar.
- Alcoholvergiftiging onder jongeren stijgt sinds 2007: in 2011 zijn 762 jongeren met spoed opgenomen in een ziekenhuis na het drinken van te veel alcohol, in 2007 waren dat er 297.

1.4.3 Overgewicht

Te weinig bewegen en ongezond en te veel eten kunnen op den duur overgewicht veroorzaken. Ruim de helft van de Nederlanders voldoet niet aan de richtlijnen voor gezonde voeding en bijna de helft beweegt minder dan de norm Gezond Bewegen. Deze norm is voor jongeren tot 18 jaar dat ze dagelijks minimaal één uur matig intensieve activiteit moeten verrichten en volwassenen minimaal een half uur gedurende ten minste vijf dagen.

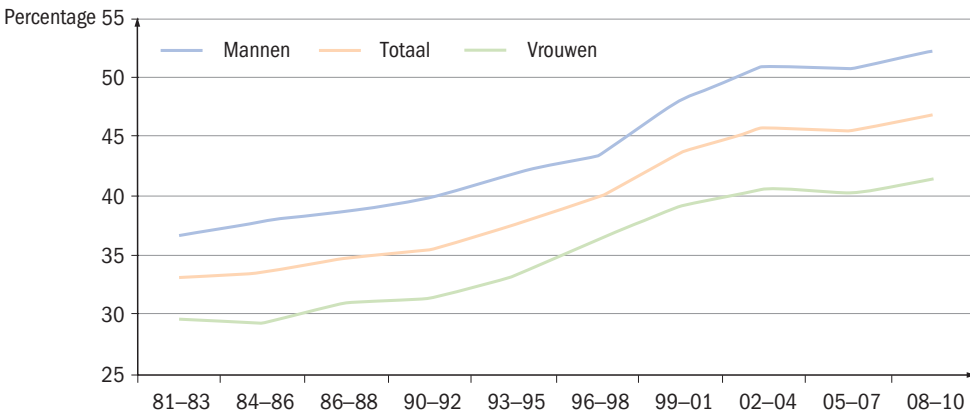
Overgewicht

De *Body Mass Index* (BMI) is de maat om onder- of overgewicht te berekenen. Het is het gewicht in kg gedeeld door de lengte in het kwadraat in meters. Voor iemand van 1.70 m en 63 kg is dat: $63 : 1,7^2 = 21,8$. Een BMI van 25 of meer betekent dat iemand te zwaar is. Een BMI van 30 of meer betekent dat iemand ernstig overgewicht heeft (obesitas).

De gevolgen van overgewicht en obesitas kunnen groot zijn: kans op diabetes, hart- en vaatziekten, sommige vormen van kanker en aandoeningen aan het bewegingsapparaat. Bovendien kan dik-zijn leiden tot stigmatisering en gepest worden.

Begin jaren tachtig was 33% van de volwassen bevolking te zwaar. In 2010 is dat al opgelopen tot 47,4%. Meer mannen dan vrouwen hebben overgewicht (zie figuur 1.8). Bij ernstig overgewicht is dat andersom.

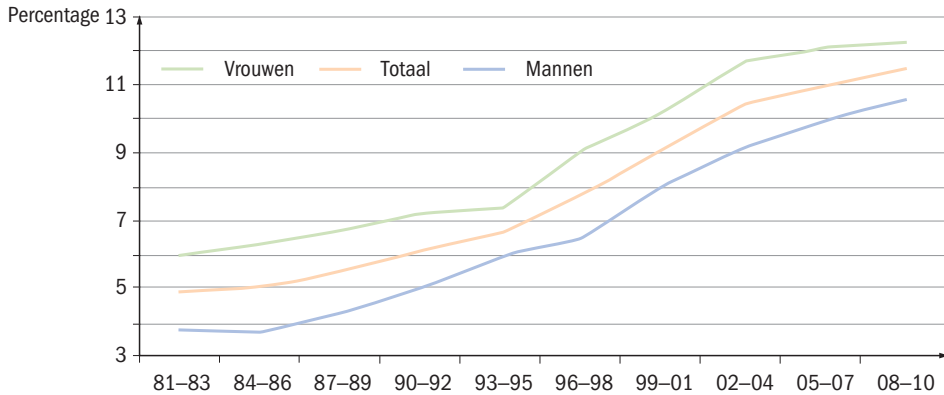
FIGUUR 1.8 Ontwikkeling overgewicht 1981–2010

Bron: www.zorgatlas.nl

Als het gaat om ernstig overgewicht (obesitas), had in 1983 bijna 5% van de volwassen bevolking hier last van en in 2010 is dat al opgelopen tot ruim 11%. Bij ernstig overgewicht zijn er juist meer vrouwen dan mannen (zie figuur 1.9).

FIGUUR 1.9 Ontwikkeling ernstig overgewicht (obesitas) 1981–2010

Bron: ww.zorgatlas.nl

1.4.4 Lawaaidoofheid

De definitie van lawaaidoofheid is: blijvende doofheid door blootstelling aan lawaai boven 80 dB(A). Lawaaidoofheid komt voor bij mensen die met apparaten werken die veel herrie veroorzaken, zoals bouwvakkers, wegenbouwers en metaalbewerkers, maar ook bij jongeren die veelvuldig harde muziek beluisteren op festivals en in dancings of via een koptelefoon of oordopjes.

In 2009 heeft de Erasmus Universiteit in Rotterdam een groot onderzoek gedaan naar de kans op lawaaidoofheid bij jongeren van 12 tot 19 jaar. Daaruit is gebleken dat bijna de helft van de Nederlandse jongeren (40%) waarschijnlijk gehoorschade zal krijgen. 10% van de jongeren heeft zelfs kans op zeer ernstige, onherstelbare schade. Alleen een hoorapparaat biedt dan uitkomst.

Lawaaidoofheid ontstaat geleidelijk: er gaan steeds meer uitloperij van de haarcellen in het oor kapot, waardoor er steeds meer hoge tonen worden gemist. Blijvende gehoorschade of een voortdurende fluittoon of suizen in het oor is dan het gevolg. Lawaaidoofheid kan samengaan met andere symptomen en problemen, zoals vermoeidheid, depressiviteit, eenzaamheid en zelfs arbeidsongeschiktheid.

In arboregelingen zijn er bepalingen opgenomen om gehoorschade te voorkomen, zoals het dragen van gehoorbescherming, het beperken van het geluidsniveau en de duur waarin iemand blootgesteld mag worden aan hoog geluidsniveau. Preventie bij jongeren is gericht op goede voorlichting en het verstrekken van oordoppen op festivals en in dancings. Geadviseerd wordt om hooguit 60% van het maximale volume op muziekdragers te gebruiken.

1.4.5 Seksualiteit

Een gezonde seksuele ontwikkeling, een tevreden seksleven en seksuele rechten hebben: het zijn helaas geen vanzelfsprekendheden voor elke jongere. Seksualiteit en seksuele ontwikkeling zijn terreinen waarbij je verschillende leefstijlproblemen kunt tegenkomen.

Het pil- en condoomgebruik onder jongeren in Nederland is hoog in vergelijking met andere landen. Toch kunnen ook in Nederland jongeren negatieve aspecten van seksualiteit ervaren (De Graaf e.a., 2012).

Lawaai-
doofheidSeksuele
ontwikkeling

Voorbeelden zijn:

- seksueel geweld
- negatieve denkbeelden over homoseksualiteit ('homonegativiteit')
- ongewenste zwangerschappen
- seksueel overdraagbare aandoeningen (soa, zie ook subparagraaf 1.2.3).

De overheid ondersteunt professionals in het onderwijs in het structureel werken aan deze gezondheidsthema's via het concept van de *Gezonde School*. In diverse hoofdstukken lees je dit terug.

1.5 Epidemiologische gegevens en preventie

1.5.1 Epidemiologische gegevens

Epidemiologie is de wetenschappelijke studie van het vóórkomen en de verspreiding van ziekten, sterfte en gezondheid onder de bevolking. De epidemiologie verzamelt gegevens over:

Mortaliteit

- Mortaliteit of sterfte: het aantal sterfgevallen in een bepaalde populatie gedurende een bepaalde tijdsperiode.

Levensverwachting

- Levensverwachting: het aantal verwachte levensjaren bij de geboorte of op een bepaald moment tijdens de levensloop.

Morbiditeit

- Morbiditeit: ziekte in een populatie, zowel nieuwe ziektegevallen (incidentie) als het totaal aantal bestaande ziektegevallen (prevalentie).

Omdat de epidemiologie onvoldoende uit de voeten kan met deze gegevens om bijvoorbeeld prognoses te ontwikkelen of kosten te berekenen, werken ze ook met andere maten: QALY en DALY.

QALY

De QALY (*Quality-Adjusted Life Years*) is een maat voor het aantal jaren dat iemand nog te leven heeft, met een correctie voor de kwaliteit ervan. Eén QALY staat voor één jaar in leven in goede gezondheid. Bij een ziekte wordt berekend wat de mate van gezondheid is ten opzichte van een optimale gezondheid. Een QALY-gewicht van 0,33 geeft aan dat de gezondheid bij die ziekte 33% is van de optimale gezondheid.

DALY

De DALY (*Disability-Adjusted Life Years*) geeft het aantal jaren aan dat iemand verliest. De DALY is een optelsom van het aantal jaren verloren door vroegtijdige sterfte (verloren levensjaren) en de gezonde jaren die 'verloren' gaan door te leven met een ziekte (zie subparagraaf 1.3.2). Zowel de QALY als de DALY combineert verschillende variabelen. Beide geven dus niet alleen weer hoeveel mensen er bijvoorbeeld overlijden aan een bepaalde ziekte, maar ook hoe de kwaliteit van leven is in de jaren dat ze leven met de ziekte. Het zijn maten met veel verschillende, vaak complexe variabelen. Door deze maten te gebruiken is het mogelijk om ziekten onderling met elkaar te vergelijken.

Epidemiologische gegevens geven inzicht in de gezondheidstoestand van de bevolking. In deze subparagraaf worden de gegevens van drie veel voorkomende ziektegroepen behandeld:

- hart- en vaatziekten
- kanker
- diabetes (suikerziekte)

Hart- en vaatziekten

De sterfte door hart- en vaatziekten daalt. Deze nam in de periode 2001–2010 met 20% af (CBS, 2011). Dit komt door een betere behandeling van een te

hoog cholesterolgehalte en te hoge bloeddruk en meer aandacht voor een gezonde leefwijze.

Het aantal ziekenhuisopnamen is wel gestegen met 35% doordat het probleem eerder wordt gesignaleerd en behandeld. Bovendien neemt het medicijngebruik toe. Het aantal mensen dat medicijnen (vooral cholesterolverlagers en bètablokkers) kreeg voorgeschreven nam toe met 10 tot 15% in de periode 2001–2010. Er is een sterke samenhang tussen roken en de kans op ziekenhuisopname voor hart- en vaatziekten. Dat geldt ook voor overgewicht.

Kanker

De sterfte door kanker neemt juist toe. In 2010 overleden er 8,5% meer mensen aan kanker dan in 2001. Inmiddels is kanker de belangrijkste doodsoorzaak in Nederland. Voor een deel komt dit door de vergrijzing van de bevolking. Vooral de sterfte onder vrouwen neemt toe, wat voor een deel toe te schrijven is aan het feit dat vrouwen meer zijn gaan roken.

Ook bij kanker is het aantal ziekenhuisopnamen in de periode 2001–2009 gestegen met 67%. Het aantal patiënten steeg met 20 tot 30%. En net als bij hart- en vaatziekten heeft een deel van die stijging te maken met de vroegtijdige signalering van de aandoening (CBS, 2011).

Diabetes

Het aantal diabetespatiënten neemt toe. Dit wordt vooral veroorzaakt door overgewicht. In 2011 hebben ongeveer 1.000.000 Nederlanders diabetes, maar 250.000 mensen weten niet dat ze het hebben (www.diabetesfonds.nl, 2011). Er overlijden jaarlijks ruim 10.000 mensen aan diabetes of de gevolgen daarvan (vooral door hart- en vaatziekte en nierschade).

Bij sommige allochtone bevolkingsgroepen komt diabetes naar verhouding vaker voor dan bij autochtone Nederlanders. Zo heeft 37% van de Hindoeistaans-Surinaamse bevolking boven de 60 jaar diabetes.

Naar schatting hebben ongeveer 6.000 kinderen tussen de 0 en 18 jaar de ziekte.

1.5.2 Preventie

Preventie is lastig in één hokje te plaatsen. Zij richt zich niet alleen op het voorkomen van ziekte of verergering daarvan, maar ook op vroegtijdige opsporing. Bij preventie kan het dus gaan om gezondheidsbescherming, gezondheidsbevordering of ziektepreventie. Bovendien kan preventie zich op verschillende doelgroepen richten.

In deze subparagraaf wordt in het kort uitgelegd welke vormen van preventie er zijn en wordt een beeld gegeven van de kosten.

Wat is preventie? In het algemeen versta je onder preventie alle activiteiten die zijn gericht op het voorkomen of het beperken van negatieve gevolgen of gebeurtenissen (www.thesauruszorgenwelzijn.nl). Specifiek gericht op gezondheid hanteert ZonMw (financier van gezondheidsonderzoek) de volgende definitie:

Het uitvoeren van interventies of nemen van maatregelen teneinde de gezondheid te bevorderen en ziekten of gezondheidsproblemen te voorkomen, en zodoende gezondheidswinst te bereiken.

Bron: www.nwo.nl

Preventie

Gezondheidsbescherming, gezondheidsbevordering en ziektepreventie

Om te zorgen dat burgers gezond blijven, is het niet alleen van belang om ziekten te voorkomen, maar ook om een gezond en veilig leefklimaat te scheppen. Daartoe kunnen de volgende maatregelen genomen worden (Van der Lucht & Polder, 2010):

Gezondheidsbescherming

- Gezondheidsbescherming: maatregelen die, zonder rechtstreekse betrokkenheid van de burgers, systematisch en routinematig worden genomen. Bijvoorbeeld maatregelen ter bevordering van de luchtkwaliteit, afvalverwijdering, woningveiligheid, verkeersveiligheid en milieuveiligheid.

Gezondheidsbevordering

- Gezondheidsbevordering: maatregelen die gericht zijn op de fysieke en maatschappelijke omgeving en de leefwijzen van individuen en groepen. Bijvoorbeeld maatregelen die zijn gericht op de arbeidsomstandigheden of voorkomen van psychische aandoeningen.

Ziektepreventie

- Ziektepreventie: maatregelen die specifiek gericht zijn op het voorkomen van bepaalde gezondheidsproblemen. Bijvoorbeeld vaccinaties, screening en preventieve medicatie.

Primaire, secundaire en tertiaire preventie

Ziektepreventie is niet alleen noodzakelijk om ziekte te voorkomen, maar ook om ziekte vroegtijdig op te sporen en te voorkomen dat symptomen verergeren:

Primaire preventie

- Primaire preventie: maatregelen om ziekten en aandoeningen te voorkomen. Bijvoorbeeld de landelijke campagnes over stoppen met roken.

Secundaire preventie

- Secundaire preventie: vroegtijdige opsporing van ziekte zodat deze behandeld kan worden en de kans op herstel zonder blijvende schade verkleind kan worden. Bijvoorbeeld de hielprik bij baby's.

Tertiaire preventie

- Tertiaire preventie: heeft als doel verergering van ziekte te voorkomen en nadelige gevolgen te compenseren. Bijvoorbeeld bij diabetes zorgen dat de patiënt goed ingesteld is op insuline waardoor complicaties zoals hart- en vaatziekten en oogaandoeningen (deels) kunnen worden voorkomen.

Doelgroepen

Preventie richt zich niet alleen op zieken, maar ook op het gezonde deel van de samenleving (Van der Lucht en Polder, 2010):

Universele preventie

- Universele preventie: richt zich op de algemene bevolking die niet gekenmerkt wordt door het bestaan van een verhoogd risico op ziekte. Bijvoorbeeld informatie van het Voedingscentrum over gezonde voeding.

Selectieve preventie

- Selectieve preventie: richt zich op risicogroepen in de bevolking. Bijvoorbeeld informatie aan jongeren over gehoorschade als gevolg van harde muziek.

Geïndiceerde preventie

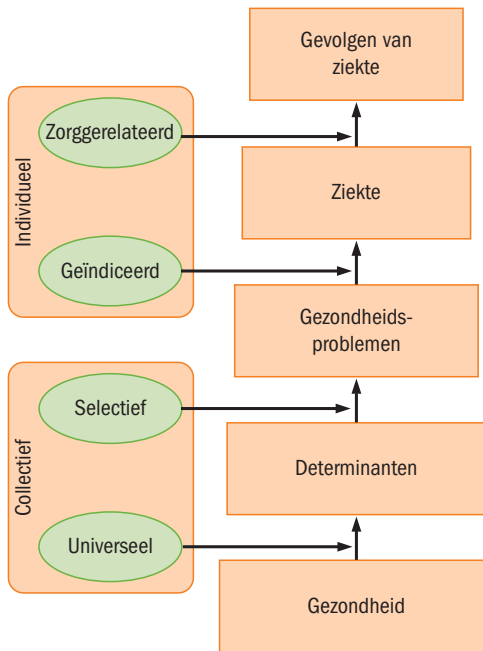
- Geïndiceerde preventie: richt zich op individuen die veelal nog geen gediagnosticeerde ziekte hebben, maar wel risicofactoren of symptomen. Bijvoorbeeld een beweegkuur voor mensen met ernstig overgewicht.

Zorggerelateerde preventie

- Zorggerelateerde preventie: richt zich op individuen met een ziekte of gezondheidsproblemen. Bijvoorbeeld leefstijladviezen aan hartpatiënten.

De relatie tussen deze verschillende vormen van preventie is weergegeven in figuur 1.10.

FIGUUR 1.10 Doelenboom van preventie

Bron: Van den Berg & Schoenmaker (2010)

Uitgaven aan preventie

Preventie is een breed terrein en financiering vindt plaats door veel partijen. Zo wordt de jeugdgezondheidszorg gefinancierd door de gemeenten. De Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit waakt over de voedselveiligheid en valt onder het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie. Maar campagnes over overgewicht en preventieprogramma's ter voorkoming van chronische ziekten worden betaald door het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Preventieve activiteiten in het kader van verpleging en verzorging worden uit de premies van de Zorgverzekeringswet en (beperkt) uit de Wet langdurige zorg gefinancierd; gebitscontrole valt eveneens onder de Zorgverzekeringswet. Verzekeraars financieren zo een deel van de preventieve zorg.

Grote posten bij gezondheidsbescherming zijn verkeersveiligheid (ministerie van Infrastructuur en Milieu) en arbeidsomstandigheden. Het bedrijfsleven neemt een fors deel hiervan voor zijn rekening in het kader van de arbozorg.

In 2007 is in totaal €13 miljard uitgegeven aan gezondheidgerelateerde preventie (zie figuur 1.11). Het merendeel daarvan ging naar gezondheidsbescherming (ruim €10 miljard). Aan ziektepreventie werd €2,5 miljard uitgegeven en aan gezondheidsbevordering €450 miljoen.

Financiering

FIGUUR 1.11 Uitgaven aan preventie in 2007 in miljoen euro

Risicofactoren	GB^a	GBS^b	ZP^c	Totaal
Roken	7,6	1,5	4,5	13,6
Alcoholmisbruik	8,3	1,5		9,8
Drugsmisbruik	7,4	1,5		8,9
Gokverslaving	1,1			1,1
Gezonde voeding en overgewicht	12,9			12,9
Lichamelijke activiteit en sport	21,3			21,3
Screening in de jeugdgezondheidszorg			104,6	104,6
Gebitsverzorging en gebitscontroles	0,5		593,0	593,4
Seksuele gezondheid, anticonceptie < 21 jaar	19,0		12,0	30,9
Verkeersveiligheid	59,6	1.989,4		2.049,0
Brandpreventie	1,8	46,0		47,8
Sportblessures	10,6			10,6
Privéongevallen	2,2	8,6		10,8
Arbeidsomstandigheden en arbeidsveiligheid	165,4	16,5		181,9
Geweld		11,9		11,9
Geluidshinder		330,0		330,0
Drink- en zwemwaterkwaliteit		1.499,3		1.499,3
Afvalverwijdering		1.731,5		1.731,5
Riolering		765,0		765,0
Voedselveiligheid		154,2		154,2
Lucht kwaliteit, woningveiligheid en milieuveiligheid		3.487,4		3.487,4
Ziektebeelden	GB^a	GBS^b	ZP^c	Totaal
Psychische aandoeningen	75,0			75,0
Kanker	15,7		78,1	93,8
Diabetes mellitus	1,0			1,0
Hart- en vaatziekten			1.211,2	1.211,2
Aangeboren afwijkingen, perinatale aandoeningen en zwangerschapscomplicaties			132,1	132,1
Botontkalking			122,4	122,4
Infectieziekten: vaccinaties en screening			222,2	222,2
Algemene gezondheid (niet nader gespecificeerd)	44,9		44,9	89,8
Totaal	454,1	10.044,2	2.524,8	13.023,1

^a GB = gezondheidsbevordering,

^b GBS = gezondheidsbescherming,

^c ZP = ziektepreventie

Bron: Van der Lucht & Polder (2010)

1.6 Wettelijke voorschriften

Preventie is een breed begrip: een schoon milieu en goede arbeidsomstandigheden zijn net zo belangrijk voor de gezondheid van de bevolking als een campagne tegen overgewicht. Toch voert het te ver om in deze paragraaf alle wetgeving met betrekking tot preventie te behandelen. Aan bod komen die wetten die direct te maken hebben met het bevorderen van gezond gedrag en het voorkomen en vroegtijdig opsporen van ziekten. Van de verschillende wetten volgt een korte beschrijving en er wordt aangegeven wie de wet uitvoert.

1.6.1 Wet publieke gezondheid (WPG)

De Wet publieke gezondheid is vooral gericht op het bevorderen van de algemene gezondheid en het voorkomen van ziekten bij risicogroepen (primaire preventie). Deze wet regelt een aantal zaken:

- De organisatie van de publieke gezondheidszorg. Dit houdt onder andere in het uitvoeren van preventieprogramma's en programma's voor gezondheidsbevordering, psychosociale hulp bij rampen en prenatale voorlichting aan aanstaande ouders.
- Jeugdgezondheidszorg: vroegtijdige opsporing en preventie van specifieke stoornissen, vaccinaties in het kader van het Rijksvaccinatieprogramma, geven van voorlichting.
- Ouderengezondheidszorg: vroegtijdige opsporing en preventie van specifieke stoornissen, geven van voorlichting en advies, maatregelen tegen gezondheidsbedreigingen.
- Infectieziektebestrijding: bestrijden van tuberculose en seksueel overdraagbare aandoeningen, maar ook van de Q-koorts en de Mexicaanse griep.
- Quarantaine van personen die besmet zijn met een infectie die gevaar oplevert voor de volksgezondheid.

Daarnaast staat er in deze wet dat gemeenten elke vier jaar, voorafgaand aan de opstelling van de gemeentelijke nota gezondheidsbeleid (zie paragraaf 1.7), een epidemiologische analyse moeten uitvoeren om inzicht te krijgen in de gezondheidssituatie van de bevolking.

Wie voert de wet uit?

De gemeenten zijn verantwoordelijk voor het uitvoeren van deze wet. In veel gevallen laten ze dat doen door de gemeentelijke gezondheidsdienst (GGD). Gemeenten zijn wettelijk verplicht een GGD in stand te houden voor de uitvoering van taken op het gebied van de publieke gezondheidszorg.

1.6.2 Jeugdwet

De Jeugdwet regelt de verantwoordelijkheid voor preventie, ondersteuning, hulp en zorg aan jeugdigen en ouders bij opgroei- en opvoedingsproblemen, psychische problemen en stoornissen.

Onder deze wet valt de gehele jeugdzorg:

- (geïndiceerde) jeugdzorg
- gesloten jeugdzorg
- geestelijke gezondheidzorg voor kinderen en jongeren
- zorg voor jeugd met een lichte verstandelijke beperking
- ggz in het kader van het jeugdstrafrecht

- jeugdbescherming en jeugdreclassering
- preventieve opvoedondersteuning van jeugdigen en ouders

Bron: www.nji.nl

Wie voert de wet uit?

De gemeenten zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van de Jeugdwet. Zij krijgen geld van de rijksoverheid en financieren daarmee Bureau Jeugdzorg en kopen zorg voor kinderen, jongeren en ouders in bij de jeugdzorginstellingen (jeugdhulpverlening, jeugd geestelijke gezondheidszorg, jeugdbescherming en jeugdreclassering).

De overheid heeft het voornemen (een deel van) de uitvoering van de Wet op de jeugdzorg over te hevelen naar de gemeenten. Er komt in de toekomst één wettelijk kader, Wet zorg voor jeugd, waarin verschillende vormen van jeugdzorg worden samengebracht, onder andere de centra voor jeugd en gezin.

1.6.3 Wet maatschappelijke ondersteuning (WMO)

De Wet maatschappelijke ondersteuning stimuleert participatie van alle burgers in de samenleving, maar richt zich, in tegenstelling tot de Wet publieke gezondheid, vooral op mensen die hulp nodig hebben:

- hulp bij het huishouden
- aanpassingen en hulpmiddelen
- vervoersvoorzieningen voor mensen die slecht ter been zijn
- ondersteuning aan vrijwilligers en mantelzorgers
- hulp bij het opvoeden van kinderen: signaleren van problemen, pedagogische hulp
- maaltijdverzorging
- maatschappelijke opvang, zoals blijf-van-mijn-lijfhuizen en daklozenopvang

Meestal loopt de aanvraag en informatievoorziening via het lokale WMO-loket.

Wie voert de wet uit?

Gemeenten

Gemeenten voeren de WMO uit. De manier waarop ze dat doen verschilt per gemeente. De uitvoering staat, onder invloed van de bezuinigingen, onder druk.

1.6.4 Zorgverzekeringswet (ZVW)

De Zorgverzekeringswet is vooral gericht op curatie (genezing), maar heeft raakvlakken met preventie. Deze wet richt zich vooral op tertiaire preventie, dus op mensen die al ziek zijn.

Basisverzekering

Iedereen die in Nederland woont of werkt, is wettelijk verplicht een basisverzekering te hebben. Deze verzekering dekt onder andere de volgende kosten:

- geneeskundige zorg
- mondzorg
- farmaceutische zorg
- hulpmiddelenzorg
- verpleging en verzorging
- kraamzorg

Preventie maakt maar beperkt onderdeel uit van de Zorgverzekeringswet. De zorgverzekering gaat ervan uit dat voor de vergoeding van kosten er in principe sprake moet zijn van gezondheidsschade.

Wie voert de wet uit?

De ZVW wordt uitgevoerd door zorgverzekeraars die contracten afsluiten en afspraken maken met zorgleveranciers zoals ziekenhuizen en andere zorgverleners.

1.6.5 Wet op het bevolkingsonderzoek (WBO)

De Wet op het bevolkingsonderzoek regelt het bevolkingsonderzoek naar (levensbedreigende) ziekten. Als deze in een vroeg stadium worden opgespoord, is de kans op genezing groter. In een bevolkingsonderzoek worden risicogroepen gescreend op afwijkingen die kunnen wijzen op zo'n ziekte. De volgende bevolkingsonderzoeken worden gedaan:

- bevolkingsonderzoek naar borstkanker
- bevolkingsonderzoek naar baarmoederhalskanker
- standaardbloedonderzoek bij zwangere vrouwen naar infectieziekten (onder andere hiv) en rhesusfactor
- screening op syndroom van Down
- twintigwekenecho bij zwangere vrouwen
- neonatale screening (de hielprik)
- neonatale gehoorscreening
- opsporingsprogramma voor erfelijk verhoogd cholesterol
- jaarlijkse griepvaccinatie

Wie voert de wet uit?

Het Centrum voor Bevolkingsonderzoek van het RIVM voert de regie over de bevolkingsonderzoeken. De uitvoering van deze programma's ligt bij een keten van samenwerkende organisaties. Voorbeelden van uitvoerende organisaties zijn: GGD's en integrale kankercentra.

Bevolkings-
onderzoek

1

1.7 Actueel politiek beleid ten aanzien van gezondheidsbevordering en ziektepreventie

De rijksoverheid bepaalt in hoofdlijnen het preventiebeleid in Nederland. Het beleid van de lokale overheden is daarvan grotendeels afgeleid. In deze paragraaf komt aan bod: de landelijke- en lokale beleidscyclus, de visie van de overheid op preventie en de thema's waarop de overheid haar beleid richt.

1.7.1 Vaststelling van het landelijke- en lokale preventiebeleid

De landelijke overheid heeft vanuit de Grondwet (artikel 22) de taak om maatregelen te treffen ter bevordering van de volksgezondheid. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) is verantwoordelijk voor het formuleren van beleidsdoelen. De wijze waarop preventiebeleid moet worden vastgesteld, is wettelijk bepaald in de Wet publieke gezondheid (WPG). Dit heet de preventiecyclus:

- Het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) brengt elke vier jaar de Volksgezondheid Toekomst Verkenning uit waarin het een beeld van de gezondheidstoestand in Nederland schetst.

Preventie-
beleid

Preventie-
cyclus

- Aan de hand daarvan stelt de minister van VWS een landelijke nota gezondheidsbeleid vast, met de landelijke prioriteiten op het gebied van de publieke gezondheidszorg.
- De Inspectie voor de Gezondheidszorg houdt toezicht op de vormgeving van het gezondheidsbeleid en publiceert de Staat van de Gezondheidszorg. Zij geeft aan hoe effectief het beleid is en waar verbeteringen noodzakelijk zijn.

Ook gemeenten zijn volgens de Wet publieke gezondheid (WPG, artikel 13) verplicht elke vier jaar een nota gemeentelijk gezondheidsbeleid vast te stellen. Ze werken net als de landelijke overheid met een beleidscyclus:

- GGD's doen onderzoek naar de gezondheidstoestand van de inwoners en adviseren gemeenten bij het opstellen van beleid. Gemeenten zijn wettelijk verplicht advies te vragen aan de GGD (WPG, artikel 16).
- Op basis van de bevindingen van de GGD worden lokale prioriteiten gesteld.
- Daarnaast moeten de gemeenten de landelijke prioriteiten in acht nemen en vertalen naar hun lokaal beleid. De GGD's hebben hierbij een belangrijke ondersteunende rol.
- Lokaal beleid wordt verwoord in een nota gemeentelijk gezondheidsbeleid. Deze nota wordt door de gemeenteraad vastgesteld.
- De Inspectie voor de Gezondheidszorg onderzoekt de werking van de WPG en de interactie tussen het landelijke en het gemeentelijke gezondheidsbeleid.

Gemeenten hebben de vrijheid om af te wijken van de landelijke prioriteiten als bepaalde gezondheidsproblemen meer of minder voorkomen in die betreffende gemeente. De beleidsvrijheid die de gemeente binnen de WPG heeft, verschilt per taak. Op het gebied van jeugdgezondheidszorg (basistenpakket) en infectieziektebestrijding zijn de taken van de gemeente duidelijk omschreven en laat de WPG weinig ruimte voor eigen beleid. Op het gebied van de gezondheidsbevordering en de ouderengezondheidszorg is er meer gemeentelijke beleidsvrijheid.

1.7.2 Actueel landelijk en lokaal preventiebeleid

Het preventiebeleid van de overheid varieert in de tijd. Afhankelijk van de tijdgeest, de politieke kleur en de financiële middelen wordt het belang van preventie meer of minder onderkend. In het tweede decennium van de eenentwintigste eeuw vindt de overheid preventie van groot belang, niet in de laatste plaats om de kosten voor de gezondheidszorg in de hand te kunnen houden. Deze kosten stijgen almaar doordat er steeds meer mogelijk is op medisch gebied en doordat er sprake is van een toenemende vergrijzing van de bevolking.

Maar tegelijkertijd is de overheid van mening dat de burger zelf verantwoordelijk is voor zijn gezondheid en het voorkomen van ziekten. Een grote rol voor de (verzorgings)staat - verzorgd van de wieg tot het graf - is niet meer aan de orde. In de gezondheidszorg is er een sterkere nadruk gekomen op eigen verantwoordelijkheid, meer particulier initiatief, marktwerking en resultaatgerichtheid. Dit zie je terug in het preventiebeleid.

Landelijk preventiebeleid

In april 2010 heeft de Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (RVZ) een discussienota uitgebracht waarin wordt geadviseerd om de aandacht te

Beleidscyclus

Belang van preventie

Verantwoordelijkheid

verleggen van ziekte en zorg naar gezondheid en gedrag (van zz naar gg). De zz-aanpak past niet meer bij de zorgvrager van de komende tien jaar. Mensen willen gezond blijven en meedoen in de samenleving. Volgens de Raad vraagt dit om een ander aanbod en om meer eigen verantwoordelijkheid van de burger.

In december 2011 adviseerde de Raad om preventie een prominenter plaats te geven in het beleid. Betere leefgewoonten kunnen niet alleen de levensverwachting, maar ook het aantal gezonde jaren en het aantal jaren zonder beperking of chronische aandoeningen vergroten. De Raad vindt dat de publieke gezondheid nog te zwak is ontwikkeld als het om welvaartsziekten gaat en adviseert om landelijk en lokaal preventie van welvaartsziekten steviger aan te pakken. Gemeenten en verzekeraars moeten meer (gezaamenlijk) actie ondernemen. Bovendien moeten publieke gezondheid en curatieve zorg niet langer als aparte domeinen worden gezien.

De minister is het niet altijd eens met de concrete oplossingen van de Raad maar onderschrijft de visie. Deze visie komt dan ook terug in de landelijke nota gezondheidsbeleid Gezondheid dichtbij (september 2011):

- Burgers zijn eerst zelf aan zet. Zij moeten zorgen dat ze gezond blijven. Overheid en professionals kunnen niet overal een oplossing voor bieden. De overheid wil dat niet, maar er zijn ook niet voldoende financiële en personele middelen.
- Publiek-private samenwerking moet het burgers mogelijk maken gezonde keuzes te maken. Dit betekent dat het bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties, het onderwijs en de zorg met elkaar moeten samenwerken en hun diensten zodanig moeten aanbieden dat het mensen stimuleert tot goede keuzes.
- Als mensen dan een beroep moeten doen op de overheid, is dat in eerste instantie bij de gemeente. Steeds meer taken van de rijksoverheid zijn of worden overgeheveld naar de lokale overheid. De gemeenten weten wat er speelt en kunnen aansluiten bij de behoeften van hun inwoners.
- De rijksoverheid is vooral verantwoordelijk voor die zaken die mensen niet zelf kunnen beïnvloeden of waarop andere partijen geen invloed hebben (milieu, voedselveiligheid, infectieziektebestrijding). Ze ziet het als haar taak om belemmeringen in wet- en regelgeving weg te nemen, partijen te stimuleren, verbindingen te leggen tussen partijen en te zorgen voor goede informatievoorziening. Ze wil dus vooral ondersteunend zijn voor burgers en partijen bij het nemen van hun eigen verantwoordelijkheid.

De visie wordt uitgewerkt in drie thema's en vijf speerpunten:

- Thema's: vertrouwen in gezondheidsbescherming, zorg en sport dichtbij in de buurt, zelf beslissen over leefstijl.
- Speerpunten: overgewicht, diabetes, depressie, roken, schadelijk alcoholgebruik.

Vertrouwen in gezondheidsbescherming

De overheid beschermt de burgers tegen risicofactoren voor hun gezondheid die ze zelf niet of moeilijk kunnen beïnvloeden. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om het milieu, rampen en crisisbeheersing, infectieziektebestrijding, product- en voedselveiligheid. De rijksoverheid is verantwoordelijk voor wet- en regelgeving, toezicht, controle en handhaving.

Zorg en sport dichtbij in de buurt

De gezondheidszorg moet zich niet alleen richten op het bestrijden van ongezondheid, maar ook op het bevorderen van gezondheid. Hiervoor zijn niet alleen goed toegankelijke voorzieningen in de buurt nodig, maar ook digitale voorzieningen. Zorg en preventie moeten op elkaar zijn afgestemd en er moet een verbinding zijn tussen de publieke gezondheid en de basiszorg. Dit vraagt om samenwerking tussen verschillende partijen. Gemeenten worden aangespoord om voldoende mogelijkheden te creëren, zodat iedereen veilig kan sporten, bewegen en spelen in de buurt.

Zelf beslissen over leefstijl

Mensen die voldoende bewegen, gezond eten, niet roken en matig alcohol drinken, leven langer, doen minder beroep op de zorg en voelen zich gezonder. De overheid vindt dat mensen zelf hun keuzes moeten maken, maar de omgeving moet zodanig zijn dat het maken van de juiste keuzes vergemakkelijkt wordt en dat informatie beschikbaar is. Ook hier wil de overheid dat de verschillende partijen met elkaar samenwerken (publiek-private samenwerking). Het kabinet wil extra aandacht besteden aan de jeugd door bevordering van een gezonde leefstijl, vroege signalering van risico's en inzet op weerbaarheid om dagelijkse verleidingen te weerstaan.

**Eigen keuzes
maken**

Speerpunten

De overheid wil zich in het bijzonder richten op bewegen. Ze geeft aan: 'Bewegen is goed voor zowel de lichamelijke als de geestelijke gezondheid en hangt positief samen met de andere speerpunten. Ongezonde leefgewoonten komen namelijk vaak in combinatie voor: mensen die minder bewegen eten vaker ongezond, roken vaker en drinken vaker excessief alcohol. Bewegen leidt ook tot minder depressie en diabetes.' (Landelijke nota gezondheidsbeleid *Gezondheid dichtbij*, 2011).

Bewegen

Lokaal preventiebeleid

Het lokale beleid is afgeleid van het landelijke beleid. In het lokale beleid keren daarom dezelfde thema's terug en leggen ook gemeenten de verantwoordelijkheid deels bij de burgers. Ze proberen problemen in samenhang aan te pakken. Gezondheid heeft te maken met zorg en welzijn, onderwijs, jeugd, sport, ruimtelijke ordening, milieu, werk en bijstand, en veiligheid. Gemeenten willen zo zorgen voor een gezonde gemeente. Landelijk worden ze daarbij ondersteund door programma's als de Gezonde school, de Gezonde wijk en Gezond werk.

**Gezonde
gemeente**

Steeds meer taken worden overgeheveld van het rijk naar de gemeenten. Zo is een deel van zowel de ouderen- als de jeugdzorg overgeheveld naar de Wet op de maatschappelijke ondersteuning (WMO), waarvoor gemeenten verantwoordelijk zijn. De WMO zorgt ervoor dat iedereen kan meedoen aan de maatschappij en zoveel mogelijk zelfstandig kan blijven wonen. Denk aan hulp bij het huishouden, aanpassingen in de woning en vervoersvoorzieningen. Volgens de WMO heeft een gemeente vijf functies in de zorg voor kinderen, jongeren en hun ouders: informatie en advies, signaleren van problemen, zorgen voor de juiste hulp, pedagogische hulp en coördinatie van zorg. De centra voor jeugd en gezin spelen daarbij een belangrijke rol. Deze gemeentelijke taken maken eveneens deel uit van het lokale beleid.

1.8 In de praktijk

De laatste decennia is er veel gezondheidswinst behaald door preventie. Johan Mackenbach, hoogleraar maatschappelijke gezondheidszorg, hoofd van de afdeling Maatschappelijke Gezondheidszorg van het academisch ziekenhuis in Rotterdam en lid van de Raad voor de Volksgezondheid en Zorg, beschrijft een aantal goede voorbeelden van preventie. Hij gaat onder andere in op het succes van vaccinaties tegen kinderziekten:

‘Dankzij de hoge vaccinatiegraad van circa 95% van alle Nederlandse kinderen komen de kinderziekten die vanouds in het Rijksvaccinatieprogramma zijn opgenomen (difterie, kinkhoest, tetanus, polio) nog maar zelden voor (met uitzondering van de gebieden waar de vaccinatiegraad traditioneel laag ligt, de zogenaamde ‘bible belt’). Dat geldt ook voor de ziekten waartegen sinds 1970 vaccins zijn toegevoegd. Zo nam het aantal geregistreerde gevallen van rode hond sinds de invoering van vaccinatie met ongeveer 2.000 op jaarbasis af. De getallen voor enkele andere ziekten zijn: mazelen circa 500 jaarlijkse gevallen minder, bof circa 700 minder, ziekten verband houdend met hemofilius influenzae B (o.a. meningitis) circa 700 minder en meningokokken C circa 2.000 minder. In totaal worden door deze nieuwe vaccinaties sinds 1970 jaarlijks ongeveer 6.000 ziektegevallen onder Nederlandse kinderen voorkomen. Het jaarlijks aantal vermeden sterfgevallen is circa 50.’ (Mackenbach, 2011).

Samenvatting

1

- ▶ Gezondheid is een relatief begrip. Gezondheid heeft te maken met:
  - de afwezigheid van ziekte
  - de acceptatie van ziekte
  - het omgaan met ziekte
  - de ervaring van de persoon zelf
- ▶ Er kan op verschillende manieren tegen gezondheid worden aangekeken. Dit komt tot uiting in de diverse visies:
  - medisch-biologische visie
  - salutogenese
  - psychologische gezondheidsvisie
  - sociologische gezondheidsvisie
  - humanistische gezondheidsvisie
  - holistische gezondheidsvisie
- ▶ Er zijn vele oorzaken voor ziekten aan te geven. In dit hoofdstuk behandelen we:
  - erfelijke ziekten
  - aangeboren ziekten: van het centrale zenuwstelsel, van het hart- en vaatstelsel en het syndroom van Down
  - infectieziekten: kinderziekten, seksueel overdraagbare aandoeningen en ziekte van Pfeiffer
- ▶ De gevolgen van ziekten kunnen groot zijn. Voor het individu zijn er lichamelijke, psychische en sociale gevolgen. Voor de maatschappij hebben ziekten invloed op de volksgezondheid en veroorzaken hoge kosten (uitval van werknemers, gezondheidszorg).
- ▶ Een gezonde leefstijl bevordert de gezondheid. Leefstijlproblemen, zoals roken, drugsgebruik, alcoholgebruik en overgewicht veroorzaken gezondheidsproblemen en veroorzaken hoge kosten. Preventie richt zich niet alleen op zieken, maar ook op het gezonde deel van de samenleving. We maken onderscheid tussen:
  - universele preventie
  - selectieve preventie
  - geïndiceerde preventie
  - zorggerelateerde preventie
- ▶ Preventie is verankerd in een aantal wetten:
  - Wet publieke gezondheid
  - Wet op de jeugdzorg
  - Wet maatschappelijke ondersteuning
  - Zorgverzekeringswet
  - Wet op het bevolkingsonderzoek
- ▶ De overheid is er steeds meer van overtuigd dat het belangrijk is preventie in het overheidsbeleid op te nemen, maar vindt tegelijkertijd dat burgers zelf verantwoordelijk zijn voor hun eigen gezondheid. De overheid stimuleert zowel burgers als publiek-private partijen om aandacht voor gezondheid te hebben.

Vragen en opdrachten

Vragen

- 1.1 Welke ontwikkeling heeft er de laatste jaren plaatsgevonden in de kijk op gezondheid?
- 1.2 Als een neef en een nicht samen kinderen krijgen is de kans op een kind met een afwijking groter dan wanneer twee personen die geen familie zijn een kind krijgen. Waarom?
- 1.3 Wat is het belang van de DALY voor inzicht in de volksgezondheid?
- 1.4 Wie bepaalt het preventiebeleid in een gemeente?
- 1.5 Geef een verklaring voor het feit dat mensen uit de lagere sociale klasse korter leven.

Opdrachten

Interview

- 1.6
  - a Bevraag een medestudent op zijn of haar gezondheid. Ga daarbij in op de leefstijlthema's die in dit hoofdstuk zijn besproken. Hoe is zijn of haar gezondheidssituatie op dit moment? En hoe zal die in de toekomst zijn, schat je in? Vergelijk de resultaten met die van jezelf *en* de uitkomsten uit de aangehaalde onderzoeken in paragraaf 1.4 en formuleer een conclusie.
  - b Interview twee verschillende volwassenen over hun gezondheid. Ga ook daarbij in op de leefstijlthema's die in dit hoofdstuk zijn besproken. Hoe is zijn of haar gezondheidssituatie op dit moment? En hoe zal die volgens hen in de toekomst zijn? Vergelijk de resultaten met de uitkomsten uit de aangehaalde onderzoeken in paragraaf 1.4 en formuleer een conclusie.

Test

- 1.7 Op internet zijn er diverse gezondheidstests te vinden. Zoek verschillende sites en vul voor jezelf meerdere (minimaal drie) testen in. Wat is je conclusie?

Presenteer

- 1.8
  - a In subparagraaf 1.2.3 worden een aantal geslachtsziekten genoemd (chlamydia, gonorrhoe, hepatitis B, syfilis, hiv/aids). Verdeel de ziekten over de groepsleden en ga van deze ziekten na wat de oorzaken, symptomen, wijze van diagnose stellen en preventieve maatregelen zijn. Presenteer de uitkomsten aan je groep.
  - b In paragraaf 1.6 worden een aantal bevolkingsonderzoeken genoemd. Verdeel de onderzoeken over de groepsleden. Ga van elk onderzoek na welke doelgroep hiervoor in aanmerking komt. Presenteer de uitkomsten aan je groep.
  - c In paragraaf 1.5 worden drie vormen van preventie genoemd (primair, secundair en tertiair). Geef bij elke vorm twee concrete maatregelen. Presenteer de uitkomsten aan je groep.
  - d Demonstreer de classificatiesystemen ICD en ICF. Benoem de verschillen en overeenkomsten en benoem een aantal toepassingsmogelijkheden.

Meer weten?

1

Literatuur

- Antonovsky A. (1996). The salutogenic model as theory to guide health promotion. *Health Promotion International*, 11(1), 11-18.
- Berg, M. van den, Schoemaker, C.G. (RIVM) (2010). *Effecten van preventieve interventies voor lokaal gezondheidsbeleid. Een overzicht op basis van de leeflijnen uit de handleidingen voor roken, alcohol, overgewicht en depressie*. Bilthoven: RIVM.
- Buijssen, H. & Adriaansen, M. (2005). *Hulpverlening aan mantelzorgers. Een leerboek voor verpleegkundigen*. Amsterdam: Boom.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2011). *Gezondheid en zorg in cijfers*. Den Haag: CBS.
- Clijnsen, M., Garenfeld, W., Kuipers, G., Loenen, E. van & Piere, M. van (red.) (2008). *Psychiatrie voor verpleegkundigen*. Maarssen: Elsevier Gezondheidszorg.
- Coëlhó, M.B. (1980). *Zakwoordenboek der geneeskunde*. Amsterdam/Brussel: Elsevier Nederland bv.
- College voor Zorgverzekeringen. (2007). *Van preventie verzekerd*. Diemen: College voor zorgverzekeringen.
- Connolly, S. (2003). *Seksueel overdraagbare aandoeningen*. Harmelen: Corona.
- Craeynest, P. & Cokelaere, M. (2007). *Onze genen, handboek menselijke erfelijkheid*. (2e herziene uitgave). Leuven/Voorburg: Acco.
- Du Gas, B.W. (1981). *Basisboek Verpleegkunde, verplegen als integraal proces*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Dupont, L. (2010). *Ontstaansmechanismen van ziekten. Basisprincipes van de ziekteleer*. Leuven/Den Haag: Acco.
- Eriksson, A.W., Lindhout & D. Poortman, Y.S. (red.) (1985). *Over erfelijkheid*. Baarn: Bosch & Keuning nv.
- Everdingen, J.J.E. van, Glerum, J.H. & Wiersma, Tj. (2010). *Diagnose en therapie*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Gezondheidsraad (2010). *Verslag internationale conferentie 'Wat is gezondheid'*. Den Haag: Gezondheidsraad; publicatienr. A10/04.
- GGD Nederland (2010). *Gemeenten goed op weg*. Factsheet.
- Graaf, H. de, Kruijer, H., Acker, J. van & Meijer, S. (2012). *Seks onder je 25°. Seksuele gezondheid van jongeren anno 2012*. Delft: Eburon.
- HiraSing, R.A. & Leerdam, F.J.M. van (red.) (2010). *Basisboek jeugdgezondheidszorg*. Amsterdam: Elsevier gezondheidszorg.
- Hollander, A.E.M. den, Hoeymans, N., Melse, J.M., Oers, J.A.M. van, Polder, J.J. (eindredactie) (2006). *Zorg voor gezondheid, Volksgezondheid Toekomstverkenning*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Hortulanus, R., Machielse, A. & Meeuwesen, L. (2003). *Sociaal isolement. Een studie over sociale contacten en sociaal isolement in Nederland*. 's-Gravenhage: Elsevier Overheid.
- Huber, M. e.a. (2011). How should we define health? *BMJ* 2011;343:d4163 doi: 10.1136/bmj.d4163.
- Inspectie voor de Gezondheidszorg. (2010). *Staat van de Gezondheidszorg. Meer effect mogelijk van publieke gezondheidszorg*. Utrecht: 162.

- Jong, J.H.J. de, Kerstens, J.A.M., Sesink, E.M. & Vermeulen, M.M. (2003). *Handboek Verpleegkunde*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Jonghe, F. de, Dekker, J. & Goris, C. (1997). *Steun, stress, kracht en kwetsbaarheid in de psychiatrie*. Assen: Van Gorcum.
- Jüngen, IJ.D. & Zaagman-van Buren, M.J. (2007). *Algemene ziekteleer*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Kamerbrief, 29 februari 2012. Betreft reactie RVZ rapport 'Preventie van welvaartsziekten' van de minister van VWS.
- Kok, K. Houweling, J. & Zuiderwijk, A.C.L.M. (2010). *Anatomie, fysiologie en pathologie*. Amsterdam: Elsevier Gezondheidszorg.
- Laar, M.W. van (red.) (2011). *Nationale Drug Monitor*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Lely, L. van der, Dalen, W. van, Rodrigues Pereira, R. & Hoof, J. van (2011). *Alcoholintoxicaties bij jongeren in Nederland. Een onderzoek bij kinderafdelingen in Nederlandse ziekenhuizen*. Uitgave van STAP (Nederlands instituut voor alcoholbeleid), Universiteit Twente, Reinier de Graaf Groep Delft en de Nederlandse Stichting voor Kindergeneeskunde (NSCK).
- Lezwijn, J., Vaandrager, L. Naaldenberg, J., Wagemakers, A., Koelen, M. & Woerkum, C. van. (2011) Healthy ageing in a salutogenic way: building the HP 2.0 framework. *Health and Social Care in the Community*, 19(1), 43–51.
- Lucht, F. van der & Polder, J.J. (2010). *Van gezond naar beter. Kernrapport van de Volksgezondheid Toekomst Verkenning. RIVM*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Mackenbach, J. (2010). *Ziekte in Nederland: volksgezondheid tussen biologie en politiek*. Amsterdam: Elsevier Gezondheidszorg.
- Mackenbach, J. (2011). *Successen van preventie, 1970 - 2010*. Rotterdam: Erasmus Publishing/ Erasmus MC, afdeling Maatschappelijke Gezondheidszorg.
- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. *Informatiebrochure Wet op de Jeugdzorg*. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. (2011). *Landelijke nota gezondheidsbeleid Gezondheid dichtbij*. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Morgan, R.L. (2003). *Hedendaagse psychologie*. (8e druk). Utrecht: De Tijdstroom Uitgeverij bv.
- Multidisciplinaire richtlijn Somatisch Onvoldoende verklaarde Lichamelijke Klachten (SOLK) en Somatoforme Stoornissen*. (2010). Onder auspiciën van de Landelijke Stuurgroep Multidisciplinaire Richtlijnontwikkeling in de GGZ. Utrecht: Trimbos-Instituut.
- Padt, I. van der & Venneman, B. (2010). *Sociale psychiatrie, visie, theorie en methoden van een maatschappijgeoriënteerde psychiatrie* (2e, herziene druk). Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Post, N.A.M., Bekker-Grob de, E.W., Mackenbach, J.P. & Slobbe, L.C.J. (2007). *Kosten van preventie in Nederland*. RIVM-briefrapport 270751020/2010.
- Postma, S. (2008). *JGZ-richtlijn Vroegsignalering van psychosociale problemen*. Bilthoven: RIVM, Centrum Jeugdgezondheid.
- Raad voor de Volksgezondheid en Zorg. (2010). *Zorg voor je gezondheid! Gedrag en gezondheid: de nieuwe ordening*. Discussienota. Den Haag: Raad voor de Volksgezondheid en Zorg.
- Raad voor de Volksgezondheid en Zorg. (2011). *Preventie van welvaartsziekten. Effectief en efficiënt georganiseerd*. Advies aan de minister van VWS. Den Haag: Raad voor de Volksgezondheid en Zorg.
- Ruwaard, D. (2012). *De weg van nazorg naar voorzorg: buiten de gebaande paden*. Inaugurele rede. Faculty of Health, Medicine and Life Sciences, Universiteit Maastricht.
- Schepers, R. (2007). *Ziekte en zorg. Inleiding in de medische sociologie*. (3e volledig herziene uitgave). Leuven/Voorburg: Acco.

- Stapel, J. & Keukens, R. (2009). *Sociologie voor gezondheidszorg en verpleegkunde* (7e herziene druk). Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Veldheer, V. & Bijl, R. (2011). *Actuele maatschappelijke ontwikkelingen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Inspectie voor de Gezondheidszorg, ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. (2011). *Wet Publieke Gezondheid, de preventiecyclus*. Factsheet. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Verhulst, J.C.R.M. (2006). *Psychologie voor de gezondheidszorg*. (6e druk). Groningen/Houten: Wolters-Noordhoff.
- VNG (2009). *Toekomstvisie op publieke gezondheid. Maatschappelijke vraagstukken centraal - verbinden verschillende beleidsdomeinen*. Den Haag: Vereniging van Nederlandse Gemeenten.
- Wiesmann, U. & Hannich, H. (2008). A Salutogenic Analysis of Healthy Aging in Active Elderly Persons. *Aging & Mental Health*, 12, 56–65. *Research on Aging* 2010 32: 349. Originally published online 1 March 2010.
- Wingen, M. & Otten, F. (2009). *Burgerlijke staat, recente verweeduwing en gezondheidsindicatoren van ouderen*. Bevolkingstrends, 1e kwartaal 2009. Den Haag: CBS.

Internet

www.alcoholinfo.nl
www.cbs.nl
www.cjg.nl
www.diabetesfonds.nl
www.erfelijkheid.nl
www.gezondheidszorgbalans.nl
www.ggd.nl
www.hartstichting.nl
www.jeugdmonitor.cbs.nl
www.kennisring.nl
www.loketgezondleven.nl
www.maastrichtuniversity.nl
www.nationaalkompas.nl
www.nigz.nl
www.nji.nl
www.nwo.nl
www.overheid.nl
www.rijksoverheid.nl
www.rivm.nl
www.rutgerswpf.nl
www.soa.nl
www.stap.nl
www.stivoro.nl
www.thesauruszorgenwelzijn.nl
www.trimbos.nl
www.vng.nl
www.wetten.overheid.nl
www.wip.nl
www.who.int
www.zorgatlas.nl